

५८

CC-0. Digitized by eGangotri and MIDF- Delhi

मध्यासिद्धान्त कौमुदी

म. क.

१

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ धातोः॥ आतृतीयाध्यायनेयेप्रत्ययास्तेधातोः परेस्युः॥ कृदतिङिति कृतंज्ञा॥ वास
 रूपेः॥ खिया॥ अस्मिन्धात्वधिकारिः सरूपोपवादप्रत्ययउत्सर्गस्यवावाधकः स्यधिकारोक्तंविना॥ कृत्वाः॥ रावु
 लृट्वावित्यसंज्ञास्युः॥ कर्तरि कृत् इति प्राप्ते॥ तयोरेव कृत्पक्षखलर्थाः॥ एतेभावकर्मणोरेवस्युः॥ तद्यत्नया
 नीपरः॥ धातोरेतेस्युः॥ एषितयं॥ एधनीयंतया॥ भावेऽथौत्सर्गिकमेकवचनंत्वीवत्वंव॥ नेतव्यश्चयनीयो
 वाधर्मस्तया॥ केलिजरुपसंख्यानं॥ पवेलिमाभाषाः॥ पक्ष्या इत्यर्थः॥ भिदे लिमाः सरलाः कर्मणि प्र
 त्ययः॥ वसेत्तव्यकर्तरिणिञावसतीति वास्तव्यः॥ कृत्पक्ष॥ उपसर्गस्थानिमित्तात्परस्यावउन्नरस्यकृत्स्य
 स्यनस्यरातंस्यात्॥ प्रयाणीयां॥ अत्रः किं॥ प्रमत्तः॥ निर्विस्मयोपसंख्यानं॥ निर्विस्मः॥ तोर्विभाषा॥ प्राग्व

३५

१

त्। प्रयापणीयम्। प्रयापणीयम्। हलश्चेजुपधात्। हलादेरिजुपधात्। कृन्त्वायः परस्यसोवा। ऊष
 क्रोधे। प्रकोपणीयं। प्रकोपनीयं। हलः किं। प्रोहणीयं। इजुपधात् किं। प्रवपणीयम्। इजादेः सनुमः।
 सनुमश्चेद्वतिइजादेर्हलन्तादिहितोयः कृन्त्वायस्यैव। प्रेरणीयं। इजादेः किं। मगिसमर्पणे।
 प्रमंगणीयं। शनिं सनिं क्षनिं दं। एषां नस्यसोवा कृत्ति। प्रणिंसितव्यं। प्रनिंसितव्यं। नभाभूप
 कमिगमिप्यायावयां। एभ्यः कृन्त्वायस्यसोय। प्रभानीयं। प्रभवनीयं। रणं तभादीनामुपसं
 ख्यानं। प्रभापनीयं। कृत्स्न्युयोः। वज्रलं। कवित्प्रवृत्तिः कविदप्रवृत्तिः। कविदिभाषा कविद
 न्यदेव। विधेर्विधानं वज्रधासमीक्ष्य वातुर्विधं वाज्रलकं वदन्ति॥ ॥ त्वाज्यनेन त्वानीयं व

म.रु.

२

री॥ दीयते स्मै दानीयो विप्रः॥ अउपधात्कृपिहृत्तेः॥ कप्पात्॥ वृत्॥ वृत्पं॥ वृध्॥ वृध्यं॥ कृपिहृत्तो
 क्त॥ कल्पं॥ वर्त्यं॥ अयोधत्॥ वेयं॥ जेयं॥ ईयति॥ आतः॥ उराः॥ देवं॥ लेमं॥ पोरउपधात्॥ पवर्गं॥ ता
 दउपधात्॥ तपतोपवादः॥ शष्पं॥ लभ्यं॥ आजेयि॥ आडः॥ परस्पलभेर्जम्पादौपत्ययो॥ आ
 लंभोगौः॥ उमात्प्रशंसायां॥ उपलंभ्यः॥ सायुः॥ क्ततौकिं॥ उपलभुंशक्यः॥ उपलभ्यः॥ शकिस
 होश्च॥ शक्य॥ सद्यं॥ गदमदवरयमश्चानुपसर्गं॥ गद्यं॥ मद्यं॥ वर्त्यं॥ वरेण्डि॥ वायुरौ॥ आवर्योदे
 शः॥ अउरौकिं॥ आचार्योऽुरुः॥ यम्यं॥ अवश्यपरापवर्त्यगर्ह्यपरितव्यानिरोधेष्टु॥ अवद्यं
 पापं॥ पण्यं॥ विक्रेयं॥ शतेनवर्त्यकन्या॥ वलंकरां॥ विहेत्यनेनेतिवह्यशकटं॥ वाह्यमन्यत्

उरु

२

अर्थः स्वामी वैश्ययोः। अनयोः किं। आर्यो ब्राह्मणः। उपसयो काल्या प्रजने। गर्भग्रहणो प्राप्तः।
 कालावेदित्यर्थः। उपस र्यागौः। गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगंतुं योग्येत्यर्थः। प्रजने काल्येति
 किं। उपसार्पाकाश्री। प्राप्तयेत्यर्थः। अजयं संगतं विशेष्यं वेत्। न जीर्यतीत्यजयं संग
 तं। वदसुपि कपूत्रं। वाद्यत्। ब्रह्मोद्यं। ब्रह्मवद्यं। भुवोभावे कपूत्रं। ब्रह्मणोभावो ब्रह्मभूयं।
 हनन्तं वा वात्सपूत्रं। ब्रह्मणोऽशेषः। वृद्धति वृद्धो ग्रहणं न वृद्धः। वृत्त्यः वृद्धः स्तुवा र्यामिति
 जः। आदित्यः शुष्यः पुनः कवुक्तिः परस्यापि रापतो वाद्यनाथम्। अवश्यं स्तुत्यः। मृजर्वि
 भाषा। मृजेः कषा। मृज्यः। अहलो रपत्। अवर्णांता द्रुलंता ब्रापत्। वृजोः कुशिरापताः

३ हननं ब्रह्म हत्या एति सुशास्वदजुषः कपूत्रं। क्रस्यपि कृत्ति कृत्। इत्यः स्तुत्यः ३

चजाः कुलघाते रापति च। निष्ठाया मनिष्ठ इति वक्तव्यं। तेनेह नागर्ज्य। मार्ग्यं। श्रोतवश्यपके
 रापत। पाव्यं। लुं पे दवश्यमः कृत्ये तुं काम मनसो रपि। समो वाहित तत योर्मसस्य पवि
 पुद्घनोः २ अवश्यलाव्यं भव्यगेय प्रवदनीयो पस्थानी यज्ञन्याह्नाया पात्यावा
 एते कृत्यातां। कर्तरि वा निपात्यंते। भवतीति भव्यः। भव्यमनेन वा। भोज्यं भक्ष्ये। भाग्य
 मन्यत्। वतोः शब्दसंज्ञायां वाच्यं शक्याख्यायां तु वाच्यं। राजसूयसूयमृषो घृतव्यक्रव्य कृ
 वृ पश्चाद्व्याः। एते सप्त क्यवतानि पात्यन्ते। भिक्षो घ्नो न दे। न देः किं। भेत्ता। उज्जृता ॥
 पुष्पसिध्यो न सन्ने। विषूय विनीय जित्या मुंज कल्क हलिष्ठ। विषूयो मुंजः विनीयः क

उरुः

३

ल्कः। जित्यो हलिः। प्रत्यपि म्याग्रहेः छंदसीति वक्रव्यं। प्रतिगृह्यम्। अपिगृह्यम्। लोके तु।
 प्रतिग्राह्यं। अपिग्राह्यम्। पक्षैरिवाद्या पक्षेषु च। अवगृह्यं प्रगृह्यं पदम्। अस्त्रैरिप
 रतंत्रः। गृह्यकाः भुक्ताः। ग्रामगृह्यासेना। आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यं। तत्पक्षाश्रित इत्यर्थः॥
 विभाषा कृत्तव्योः। कृत्यम्। हृष्यम्। पक्षे रापत्। कार्यं। वर्षं। युष्मं वपत्। पत्रं वाहनं
 युष्मो गो। योग्यमन्यत्। अमावश्यं दन्यतरस्यां। अमासहवसतो स्यां वक्रा कवित्र्य
 मावस्या। अमावास्या वा। अनौपरिवाप्यो पत्रा य्यसमूहः। अनावेते साधवः। क्रतौ
 कुंडपाय्यसंवाप्यो। वित्पानि वित्पेव। वित्पानिः। अग्नेश्च मनं मग्निवित्प्या॥ इति कृत्य

प्रकृति॥ ॥खलुत्वौ॥धातोरेतौस्तः॥कर्त्तरि कृदिति कर्त्रर्थे॥युवोरनाकौयुवु एतयोरनुना
 सिकयोरेतौस्तः॥कारकः कर्त्ता॥नंदिग्रहिपवादिभ्यो ल्युणिमन्त्रात् नन्त्यादेर्ल्युग्रसादेर्णिनिः प
 वादेरवस्थात्॥नंदयतीति नंदनः॥जनार्दनः॥लवणाः॥गणो निपातना सत्त्वं॥ग्राही॥स्थायी
 मंत्री॥पवः॥आकृतिगणोयं॥इयु पधत्ता प्रीतिरः कः॥क्षिपः॥वुधः॥कृशः॥ज्ञः॥प्रियः॥किरः
 आतश्चोपसर्गे॥प्रज्ञः॥मुलः॥पाषाणाधे इदृशः॥पिवः॥जिप्रः॥धमः॥धयः॥पश्यः॥अनु
 पसर्गाद्विंशविंशधारिपारिवेद्युदजिवेतिसातिसाहिभ्यश्च॥लिंपः॥विंदः॥धारयः॥पा
 रयः॥वेदयः॥उदेजयः॥वेतयः॥सातयः॥साहयः॥अनुपसर्गात्किं॥प्रलिपः॥गवादिषु

गुरुः

४

विंदेः संज्ञायां। गोविंदः। अरविंदं। ददाति दधात्योर्तिभाषा। ददः। दधः। पक्षेवक्ष्यमा गो
 राः। दायः। धायः। ज्वलितिकसन्नेभ्यो राः। वात्पात्। ज्वात्। ज्वलः। बालः। बलः। रूपाद्व्य
 धात्संस्त्रतीर्णविसावस्तुलिहश्चिषश्चसश्चअवशपायः। आत्। धायः। व्याधः। आस्त्रावः
 सस्त्रावः। अत्पायः। अवसायः। अवहारः। लेहः। श्लेष्मः। श्वासः। विभाषाग्रहः। व्यवस्थित
 विभाषेयम्। तेनजलवरेयाहः। ज्योतिषिग्रहः। गंहेकः। गेहेवाभ्येग्रहधातोः कः प्रत्ययः। गृ
 ह्णति धान्यादिकमिति गृहम्। शिल्पिनिष्ठुन्। क्रियाकौशलं शिल्पं। घः प्रत्ययस्य ॥
 आदिरीत्। नृतिखनिरंजिभ्यस्वानर्त्तकः। खर्त्तकः। असिञ्चके अनेवरंजे ऽत्रोपोवाच्यः

म. क.

५

रजकः॥ गस्थकम्। गथकः॥ रापुश्च। गयनः॥ फसलः॥ समभिलारेनु। समभिलारयद्रोनसा
 धुकारित्वं लक्ष्यते। प्रवकः॥ सरकः॥ लवकः॥ आशिधिव॥ वुनस्यात्। जीवताजीवकः॥ तत्रो
 पपदं सप्तमीस्थं। सप्तम्यंते पदे कर्मणीत्यादौ वाच्यते न स्थितं कुंभादितद्वाचकं पदमु
 पपदसंज्ञं स्यात्॥ कर्मण्यण। कर्मण्युपपदे धातोरण॥ कुंभं करोतीति कुंभकारः॥
 आतोनुपसर्गेकः॥ सुषुपपदे। अणोपवादः॥ गोकः कंवलदः॥ अनुपसर्गे किं। गोसंदा
 यः॥ मूलविभुजादिभ्यः कः॥ मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः॥ आकृतिगणो यम्॥
 महीध्रः॥ कुध्रः॥ सुपिस्थः॥ विद्यमस्थः॥ सुपीति योगविभागादन्वयादि। द्वाभ्यां पिवती

उरुः

५

निदिपः॥ अं वां व गो भू मिसव्या प दि वि कु शो क शं कं गु मं जि पुं जि पर मे व हि दि वि न्मि स्यः
 स्यः॥ एभ्यः स्य स स्य षः स्यात्॥ दि सुः॥ त्रि सुः॥ तुं द शो क योः परि मृ जा प नु दोः॥ तुं द शो क योः
 कर्म णो रू प प द यो रा भ्यां कः स्यात्॥ आ ल स्य सु ख ह र ण यो रिति व क्र म्यं॥ तुं द परि मृ जो
 ल सः॥ शो का प नु दः सु ख स्या ह नौ॥ प्रे क तः॥ कः स्यात्॥ सर्व प्र दः॥ प थि प्र ज्ञः॥ स मि स्यः॥
 गो सं ख्यः॥ गा पो सु क्क॥ कर्म ण प प दे॥ सा म गः॥ पि व नेः सु रा पी धो रिति वा च्यं॥ सु रा पी॥
 शी धु पी॥ ह र तै रनु घ म ने॥ अं श ह रः॥ अनु घ म ने किं॥ भा र हारः॥ श क्ति लां ग लां क श
 तो म र य ष्टि घ ट घ टी ध नु बु य ह॥ श क्ति ग्र हः॥ व य सि च॥ उ घ म ना र्थं सू त्रं॥ क व च ह रः ॥

म. कृ

६

कुमारः॥ आदिताछील्ये। पुष्पाणाहरति तच्छीलः पुष्पाहरः॥ अर्हः॥ अवस्थात्कर्मण्युपपदे। प्र
 जार्हावास्त्रणी। त्वं वकर्णयोरमिजपोः॥ हस्ति सूचकयोरिति वक्रयं। त्वं वेरमो हस्ती। करो
 जपः सूचकः॥ अधिकरणो श्रोतेः॥ खेशो ते खशयः॥ पार्श्वादिषूपसंख्यानं। पार्श्वाभ्यां। श्रोते
 पार्श्वाशयः॥ पृष्ठशयः॥ उदरशयः॥ चरेष्टुः॥ अधिकरणोऽपपदे। कुरुवरः॥ भिक्षासेना
 दामेषुवः॥ भिक्षावरः॥ सेनावरः॥ आदायेति त्यवंतं। आदायवरः॥ कृमो हेतुताछील्ये
 तुलोम्येषु। एष्टुघोत्नेषु कृमव्युः॥ अतः कृकमिक सकंभपात्रकृशा करी। धिनव्ययस्य
 अतउत्तरस्यानव्ययविसर्गस्य समासेनित्यं सा देशः करोत्यादिषु परेषु। यत्रास्करीवि

उरः

६

याः॥ भास्कराः॥ वचनकराः॥ दिवा विभा निशा प्रभा भास्करांतादिव कुना किं लिपिलि विवलि भक्ति
 त्विचित्र क्षेत्रसंख्या जंघा बाहूर्यत्तदनुषुररुषु। एषु कृतयोऽहेतादावपि। दिवा करः वि
 भा करः॥ निशा करः॥ कत्कादितात्सः॥ भास्करः॥ कार करः॥ वक्र करः॥ एक करः॥ द्वि करः॥ अहस्करः॥ ध
 नु करः॥ अनु करेत्यादि। नशब्दश्लोक कलह गाथा वैरवाटु सूत्र मंत्र प्रदेष्टु। एषु कृतयो नश
 ब्दकारः॥ त्वं वश कृतो रिना। वी हि वत्स योरिति वक्तव्यं। त्वं व के रि वी हिः। श क्त करि वत्सः॥ ह
 रते ह। ति नाथ योः प्रश्नो॥ इति हरिः॥ नाथं नाशारजुं हरतीति नाथा हरिः॥ पशुः फले प्रहिण
 त्मं भरिश्च। एतौ निपात्येते। वाक्कुक्षिं भरिः। बां प्राक्त आत्मोदर कुक्षि स्थिति पेठुः॥ ज्योत्स्ना

म कृ

७

करंभमुदरंभरयश्चकोराइतिमुरारिः॥ एजेःखश॥ रापंतात्। अरुर्द्विषदजंतस्यनुम्॥ अरुषो
 द्विषतोअजंतस्यमुम्खिदंतेउन्नरपदेनत्वययस्याशित्वाद्युवादि। जनंरजयतीतिजन
 मेजयः॥ वातभुनीतिलशर्वेष्वंजधेदुत्तुदजहातिभ्यःखश॥ वातमजामृगाः॥ रित्पनधा
 यस्याक्रसः॥ भुनिंधयः॥ तिलतुंदः॥ शर्द्धंजहामाषाः॥ नासिकास्तनयोर्धाधेयो॥ तनेधेदना
 सिकायां॥ ध्यश्चेतिवक्तव्यं॥ तनंधयः॥ नासिकंधमः॥ नासिकंधयः॥ दित्वात्तनंधयी॥ नाडीमु
 ख्योश्च॥ ध्माधेयोःखश॥ नाडिंधमः॥ नाडिंधयः॥ मुखिंधमः॥ मुखिंधयः॥ उदिरूलेरूजिवहोः
 कूलमुद्रुजः॥ कूलमुद्रुहः॥ वलभ्रैलिहः॥ वहः॥ स्तंभस्तले७तिवहं॥ लिहोगोः॥ अभ्रंलिहोवायुः

 गुरुः
 ७

परिमाणे वचः। प्रस्यं पचास्या ली। र्वारी पचः कदाहः। मितनरे च। मितं पचाद्या लणी। नखं
 पचाय वागूः। विध्वत्स्योक्तदः। विधुनुदः। अरुनुदः। अरुपल्लाटो दर्शितयोः। असूर्य
 मित्यसमर्थसमाप्तः॥ दृशिताननः संवधात्॥ असूर्यस्य रणराजं दारः॥ ललाटं तपः सूर्यः॥ प्रि
 यवरो वचः स्वच॥ प्रियंवदः वरो वदः। गमेः पुषि वाच्यः। मितगमे हस्ती॥ विहाय सो विहच। स्व
 डिहा वाच्यः। विहंगमः। विहगः। भुजंगमः। भुजंगः। द्विषत्स्योक्तापेः। त्वच। खचि ह्रस्वः। खचि पोरौ
 उपधाया ह्रस्वः। द्विषंतं परं वातापयति द्विषंतपः॥ परंतपः। वाचियमो वृत्ते॥ खच॥ वाचयमपु रन्दरे च
 वाकपु रोरमन्तत्वं निपात्यते। वाचयमो न वृत्ती॥ वृत्ते किं। अशक्यादिना वाचयच्छतीति वाग्यामः॥ पूः

म. ह.

सर्वयोदासि स हो । परं दारयतीति परन्दरः ॥ सर्वं सहः ॥ भगं दारयतीति भगंदर इति कथं वा कुलकात् । सर्वकू
 लाभकरीषेषुकषः ॥ सर्वकषः खलः ॥ कूलं कषानदी ॥ अभुंकषावायुः ॥ कशी घंकषावाया ॥ मेघान्तमयेषु
 कजः ॥ मेघंकरः ॥ अतिंकरः ॥ भयंकरः ॥ भयशब्देन तदंतविधिः ॥ अभयंकरः ॥ क्षेमप्रियमइत्येव ॥ एषुकजो
 अरात्वात्तवच् ॥ क्षेमंकरः ॥ क्षेमकारः ॥ प्रियंकरः ॥ प्रियकारः ॥ मडंकरः ॥ कथं तर्हि अल्यारंभाः क्षेमकर इति
 कर्मणः । शेषत्वविवक्षायां पचाद्यच् ॥ एवं गंगाधरभूधरादयः ॥ आशितेभुवः करणभावयोः । खच् । आशि
 तोभवत्पतेन आशितं भव औदनः ॥ आशितस्य भवतं आशितं भवः । संज्ञायां भृत्तुवजिधारि खहितपिदमः । खच्
 विश्वं विभर्तीति विश्वं भरः ॥ रथंतरं साम । पतिं वरकन्याः शत्रुं जयो हस्तीभुगंधरः । पर्वतः ॥ शत्रुं सहः । शत्रुं तपः

अरिंदमः। ममश्च सुतंगमः। अन्तात्तंताधर्यासर्वानंतेपुडः। गर्भः। अंतगः सर्वत्रपन्नयोर्वा चसर्वत्रगः। पत्रं प
 तितंगछतीतिपन्नगः॥ डरमेलोपश्च डरमागछतीत्युगः॥ सुडुररधिकरौ। सुखेनगछसत्रसुगः। उगः। अत्यत्र
 पिछपतइतिवाच्यं॥ ग्रामगः॥ उच्चविहायसोविडोदेशेवाच्यः॥ विहगः। आशिपिहः। शत्रुवंधात् शत्रुहः॥
 आशिपिकिं॥ शत्रुघातः॥ दासवाहते। शः। नस्यचट संजाया। दाहशवेऽप्राङ्पूर्वद्विरेरणो नस्य। दावीघाटः
 चांरेवा। दावीघाटः। दावीघातः॥ अपेक्षे शतमसोः॥ अपपूर्वद्विरेडः। अतासीरर्थमिदं॥ क्लेशापहः। उत्रः। तमोप
 हः। सूर्यः। कुमारशय्योपिनिः। कुमारघाती। शिरसः। शीर्षभावेतिपात्यते॥ शीर्षघाती॥ लक्ष्मो जायापतापक
 हंतेष्टकलक्षणावतिकर्त्रे॥ जायाघोनापतिघ्नीस्त्री। अमनुष्ये ~~किं~~ कर्तव्येव। जायाघूमिलकालकरति

म. क.

२

पति प्रीतिरिरेत्वा। पितृ प्रवृत्तं मनुष्येति किं। आरुघातः भूः। अथ कथं वलभः पलवधः। शत्रुघ्नः कृत
 पुत्रादि। मूलविभुजादित्वात् सिद्धं चोरघातेन गरघाते हसी। बाहुलकादिति। शनौ हस्ति कपाठयोः॥
 हनेष्टक। मनुष्यकर्तृकार्यमिदं॥ हस्तिघोता कपाटप्रश्चोरः॥ कपाठोते पाठंतरं॥ पाणिघता उद्यो शिल्पि
 निकिम्॥ पाणिघातः। राजघउपसंख्यातं राजानं हंतीति राजघः। अथ सुभगस्थलपलितनगाधपिये
 मुन्नायेष्वथो कजः करणे लुब्धः॥ एषु व्यर्थे स्वयनेषु कर्मस्य पदे ७-- कजः लुब्धः॥ अनाद्यभावं
 कुर्वन्मना आद्यं करणी। अथोकिम्॥ आद्यी कुर्वन्मनेना कर्तरि भुवः सिद्धमुच्यते कजो। आद्यादि
 पुन्यर्थे स्वयनेषु भवन्तैरेतौ तः॥ अनाद्य आद्यो भवति आद्यं भविष्युः। आद्यं भावुकः सत्सु विषयु

हउहयुजविदभिदष्टिदनिनीराजमुपसर्गेषिकिष्।सभ्यःकिमुपसर्गेसतसतिचमुपपदे॥युसत।स
 दिप्रतेरितिषः।उपनिषत्।अउंसः।मित्रदिह।प्रदिह॥मित्रधुक॥प्रधुक॥गोधुक॥अभयुक॥प्रयुक॥वे
 दवित॥निवित॥अग्रगामाभ्यांनयतेर्गोवाच्यः॥अग्रणीः॥ग्रामणीः।भोजोत्तिक।अशभाक।प्रभाक॥अ
 दोनंनेविदस्यात्॥आममत्रीत्यामात्॥सस्यात्।अननेकिं।अन्नादः।कवेच॥अदेविद॥पूर्वेणसिद्धवच
 नं।वासरूपेतिप्राज्ञोःगावाधनार्थक्यात्।आममांसभक्षकः।उहःकषघञ्।कामउघी।अन्येभ्योपिदृश्यं
 ते।मनिन्कनिष्वनिष्विचसतेप्रत्ययाधातोःस्युः॥नेद्वशिकति॥वशादेःकतइरान।सुशर्मा।प्रातरित्वा।वि
 ड्वनोरनुनाशिकस्यात्।विज्ञायतइतिविजावा॥ओत्।अपनयने॥अवावा।विचरोह।रेह।सुगण।किच॥अ

म. क.

१०

यमपि दृश्यते। इत्थं सत्। पर्णध्वत्। याहृष्ट॥ अंतः। पदांतस्य अनितेर्न स्यात्तत्त्वा दुपसर्गस्यान्तिमित्रां
 संधेत। हे प्राणा। आशामः कावुपधाया इत्वं वाचम्। आशी। इत्तेत्वे। गीः पूः। मोनेयातोः। पुतान्। पुशान्-
 गमः कौ। अनुनासिकः लोपः। अंगगत। गमादीनामिति वक्तव्यं। परीतत्। संयत्। दुर्द्वत्॥ गमादीनामिति
 वक्तव्यं लोपश्च। गूः। भूः। स्यः कच्। यात्किश्। शंस्यः। शंस्याः॥ सुपजातोः। गितित्ताछीत्ये॥ अजात्यर्थधातोर्गि
 नित्ताछीत्येद्योत्ये॥ उल्लभोजी। शीतभोजी। मनः। सुपिमन्यतेर्गिति। दर्शनीयमानी॥ आत्ममाने स्वश्च। इजंतादेका
 यो म्यात्सच स्वापेवत्। खिदंते परे। औतामशसिः। गां मयः वांशसोः। त्रियं मयः। स्त्री मयः। नृ। तरं मयः। भुवं म
 न्यः। श्रियमात्मानं मन्यते। श्रिमत्यकुलं॥ भाष्यकारपयोग्यो गच्छीशब्दस्य ह्रस्वः। मुममोरभावश्च। वज्रलमाभीक्ष्णे

पौनः पुन्येषु पुण्यपदे धातोर्गितिः क्षीरपायिणः। ५ सीतलः॥ भूते अधिकारो यः। वर्तमाने लक्ष्मि इति यावत्। करणे
 यजः। करणे ५ वपदे भूतार्थाद्यजैर्गितिः कर्तरि। सोमेनेष्टवान् सोमयाजी। कर्मणि हनः। पितृव्यघाती। उल्लभ
 णवृत्तेषु क्तिप्। वृत्तहा। भूराहा। वृत्तहा। क्तिप् चेत्येव सिद्धे वृत्तादिष्वेव क्तिवेवेति द्विविधनियमार्थमिदम्। स
 वमयेपि। सुकर्मपापमंत्रोपायेषु कृजः। सुकृत्। कर्मकृत्। पापकृत्। मंत्रकृत्। उपायकृत्। सोमे सुत्रः। सोम सु
 ते। अमौत्रैः। अत्रिचित्। कर्मत्पत्त्यात्वा। याम्। कर्मण्युपपदे कर्मण्येवकारकेचितोत्रैः क्तिप् अग्न्याधार
 स्थलविशेषस्याद्या याम्। श्वेतश्चिः श्वेतश्चित्। कर्मणीति विक्रियः। कर्मण्युपपदे द्विपूर्वाङ्किणा
 तौरितिः। कुतित्तय हणं कर्तव्यम्। सोम विक्रयी। घृत विक्रयी। दृशेः कृतिप् कर्मणि भूते। वारं दृष्टवान्।

पारदश्वा। राजनियुधिक्रमः। कनिष्ठा युधिरंतर्भावितापथः राजानं यो धितवान् राजयुध्वाराजकृत्वा
 महेच सहकृत्वा। सप्तम्यां जनेर्ऽतस्य रुधे कृतिवदुल्लस्यते। रत्नक। सप्तसिजं सरोजं। उपसर्गं च संज्ञा
 याम्। उजा अतो कर्मणि। अनुपूर्वाजनेः कर्मण्युपपदेतुः। पुंसां समनु रूधजाता पुमनुजा॥ अन्ये
 अपि दृश्यन्ते। अजः। दिजः। ब्राह्मराजः। अपिशब्दः सर्वपाधिव्यभिचारार्थः। तेन धात्वन्तरादपिका
 रकांतरेष्वपि क्वचित्। परितः खान्तापरित्वा। पंचम्या मजातो॥ जातिशब्दवर्जिते पंचम्यं ते उपपदेज
 नेर्ऽतः। संस्कारजः। अट्टजः। क्तकृतवर्तुनिष्ठा। एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः। निष्ठा। भूतार्थवृत्ते र्धातोर्निष्ठास्या
 त्॥ तत्र तयोरेवेति भावकर्मणोक्तः॥ कर्तरि कृदिति कर्तरि क्तवतु॥ स्नातं मया। स्नुतस्त्वया विष्णुः। विष्णुः॥

विश्वं कृतवान्॥ निष्ठा नाम तदर्थं॥ तदर्थं भावकर्मणी॥ ततो तत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात्॥ क्षियो
 दीर्घात्॥ निष्ठा तस्य नः॥ क्षीणवान्॥ भावकर्मणोऽसुक्षितः कामो मया॥ उर्णो तेर्गुव॥ जावेवाच्यः॥ तनस्य
 काचत्वात्नेह॥ उर्णतः॥ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः॥ रदाभ्यां परस्य निष्ठा तस्य नो निष्ठापेक्षया पूर्व
 स्य धातोर्दस्य च॥ शृङ्गि साया॥ अत इर॥ परः॥ तात्वं शीर्णः॥ भिन्नः॥ छिन्नः॥ संयोगा एते धातो र्यश्वतः॥ य
 तावत्संयोगा देशदंता निष्ठा तस्य नः॥ ड्राणः॥ म्लानः॥ म्लानः॥ म्लानः॥ म्लानः॥ एकविंशतेर्लूनादिभ्यः प्रा
 यत्॥ लूनः॥ ज्या॥ ग्रहि ज्या॥ हलः॥ अंगावयवा हलः परं यत्संप्रसारणं न दंतस्यांगस्य दीर्घः॥ जीतः॥ पुत्रो
 दीर्घश्च॥ उर्गतो॥ हूनः॥ गूनः॥ पुत्रो विनाशो॥ पूनाय वाः विनष्टा इत्यर्थः॥ पूते अत्यत्॥ सिनो तेर्गो सकर्मकर्तृ

न. क.

१२

कस्य। सितो ग्रासः। ग्रासेति किं। सिता पात्रेन भूकरी। कर्म कर्तृ केति किम्॥ सितो ग्रासो देवदत्तेन॥ भो
 दितम्। प्रावत्। भुजो क्लोदित्ये॥ भुजः। पुत्रो भि। भूतः। इव मूर्ति स्पर्शयोः श्वः॥ इवस्य मूर्तौ काठि
 न्ये स्पर्शे चार्थे श्वेऽः संप्रसारणां स्यान्निष्ठायाम्। श्वो स्पर्शः। श्वे जनिष्ठा तस्य नो स्पर्शः। र्ये। हल इ
 ति दीर्घः। शीतं घृतं। अस्पर्शं किं॥ शीतं जलं। इव मूर्ति स्पर्शयोः किंम्। संप्रसारणे दृष्टिकः। शीतं संकुचि
 त इत्यर्थः॥ पुत्रे च। संप्रसारणां निष्ठायां म्। प्रतिशानः॥ विभाषाः। त्वव पूर्वस्यान्तथा अभि श्पातं घ
 तं। अभि शानं घृतं॥ अवश्या नो अभि शीतो दृष्टिकः। त्वव स्थित विधाषेयम्। तेने हत। समवश्या
 नः। अं नो न पादने॥ निष्ठा तस्य नः। यस्य विभाषा। यस्य क्वचिदे द्विहितस्ततो निष्ठाया इत्यतः। उदि

नोवेति त्कार्यावृत्तादिहनेता समस्तः। अनपादाने किम्। उदकमुदकं कृपात्। दिवो विजिगीषा
 याम्। घृतः। विजिगीषायां तु घृतम्॥ निर्वाणोवाते। अवाते इति छेदः। निपूर्वाघाते निष्ठातस्य
 नत्वं स्यादातश्चैतर्कता। निर्वाणोऽतिर्मुनिर्वा। वाते तु। निर्वातो वातः। शुष्कः। निष्ठातस्य। शुष्कः
 पयोवः। पक्वः। शायोमः। सामः। स्वः। प्रपूर्वस्य। प्रास्वः। संप्रसारणं निष्ठायाम्॥ प्रत्नोऽत्यन्तर
 स्याम्॥ निष्ठातस्य मोवा। प्रत्नीमः। प्रत्नीतः। प्रातर्किं। स्वातः। अनुपसर्गात् सुत्वक्षीवहरी। जा
 घाः। एते निपात्यन्ते। निफला। फलः। निष्ठातस्य लत्वं निपात्यन्ते। कृत्वत्वे कदेश स्यादादं निपातन
 निष्पद्यते। उत्सवान्। अनुपसर्गात् किम्। आदितश्च। आकारेते निष्ठाया इति। निचाचर फलो

म. क.

१३

रतउत्तादोकिनि। प्रकृतः। प्रक्षीवितः। प्रहृषितः। प्रोत्साहितः। उत्कृष्टसंकुलत्रयो रूपसंख्यानम्॥
 मुदविदोन्दनाप्राही भोत्यतरस्याता निष्ठातस्यनः। नुनः। उन्नः। विनः। उन्दी। श्वादिनोति
 ष्यायां। श्वयते। शितश्च निष्ठाया इत्यत्र। उन्नः। उन्नः। इत्यादि। न आख्या पृ. मूर्द्धिमदम्॥ सभो
 निष्ठातस्य नोन। ध्यातः। ख्यातः। पूर्तः। राक्षोपः। छुः। छे। हलादौ अनुनासिकादौ च प्रत्ययपरे॥
 मूर्तः। मन्त्रः। विन्ने भोगप्रत्यययोः। विन्दते निष्ठातस्य निपातो यम् भोगे प्रतीते चार्थे। विन्ने धनम्।
 विन्नः। पुरुषः। अनयोः किम्। विन्नः। भिन्नं शकलम्। भिन्नं अत्यन्तं। त्रयमाधमरूपे। अतस्तत्पत्
 र्थायः स्फी निष्ठायां। स्फीतः। इति निष्ठाया इह। यस्य विभाषेति निषेधे प्र

प्रेपनविधिः॥ निष्कृषितः॥ वसतिक्षयो रिह॥ आभ्यां क्कानिष्ठ योर्निष्पमिह उषितः॥ शुषितः॥
 अंचेः पूजायां न्कानिष्ठयोरिह॥ अंचितः॥ गतौ तु अक्तः॥ लुभो विमोहने॥ क्कानिष्ठयोरिह॥ पू३ः॥
 क्काच॥ निष्ठासे इकिन्न स्यात्॥ पवितः पूतः॥ क्काग्रहणमुत्तरार्थम्॥ नोपधादित्यत्र हिक्ते वसंवध्यते॥
 निष्ठाशी इत्विदिमिदिस्विदिधुषः॥ सेइकिन्नः॥ शयितः॥ आदिकर्मणि निष्ठावक्तव्या॥ आदिकर्मणि
 कः कर्त्तरि च॥ आदिकर्मणियः क्तः सकर्त्तरि स्यात्॥ चाज्ञावक्तव्येणो विभाषाभावादिकर्मणोः॥ आ
 दितो निष्ठाया इह॥ प्रस्वेदितश्चैव॥ प्रस्वेदितं तेन॥ त्रिष्वेदतिभ्यादि रत्रगस्यते॥ त्रिष्टुः साहचर्यात्॥ स्वि
 द्यते सुस्विदित इत्येव॥ त्रिमिदात्रिस्विदादिवादीभ्यादीच॥ प्रमेदितः॥ प्रस्वेदितः॥ प्रधर्षितः॥ प्रधर्षितं तेन॥

म. क.
१४

सेहकिम्॥ प्रस्त्रितः॥ प्रस्त्रितं तेनेत्यादि। मृषासिद्धिश्चायाम्॥ सेहनिष्ठाकिन्ना। मर्षितः। क्षमायां
 किम्। अपमृषितं वाक्यम्॥ अविष्यष्टमित्यर्थः॥ उडुपधावादिर्मणोरन्यतरस्याम्॥ उडुपधात्प
 राभावादिकर्मणोः सेहनिष्ठावाकिन्ना॥ शुतितः। शोतितम्। मुदितः। मोदितम्। साधुना प्रशुतितः। प्रशोतितः
 प्रमुदितः। प्रमोदितः साधुः॥ उडुपधात्किम्॥ विदितं भावेत्यादिकिम्॥ क्वचित्कार्षीपरा॥ सेहकिं॥ क्रु
 षम्॥ शक्तिरणीय एवेष्यते॥ नेह। युध्यतेर्गुधितम्॥ निष्ठायां सेह। गोलोपः॥ भावितः। भावितवान्॥
 ६७ः स्पूलवलयोः। स्पूलैव लवति च निपात्यते॥ दधाति हिं तादौ किन्ति॥ हितम्। दोददयोः। युसं
 ज्ञस्य दाइत्यस्य दंष्ट्रा किन्ति। चत्वम्। दत्तः॥ गत्यर्थः। कर्म कश्चित् यशीङ् स्यात्स व सज्ज न ह ह नीर्यति
 दो१

१४

वि३

भव्य। सभ्यः कर्त्तरिक्तः। स्याज्जवकर्मणोश्च। गंगां गतः। गंगां प्रापः। ग्लानः। सः। (लक्ष्मी) मावित्थे
 हरिः। शेषमधिशायितः। यतिस्वतिमास्थामिति किति॥ वैकुण्ठमधिविहितः॥ शिवमुपोषितः॥ रा
 ममुपजातः। गहडमारुढः। श्वसनुजीर्णः। पक्षेप्राप्तांगं गातेनेत्यादि॥ क्रोधिकरणोचधौयैगति
 प्रत्यवसानार्थेभ्यः। सभ्योऽधिकरणोक्तः स्याद्वाग्रथाप्राप्ताम्॥ मुकुन्दस्यासितमिदं यातं रमातेः॥ भुक्तमे
 तदनंतस्येत्सूनुर्गोप्योदिदक्षवः॥ पक्षेऽप्येककर्मत्वात्कर्त्तरिभावेच॥ आसितो मुकुन्दः। आसितं तेन
 गत्यर्थेभ्यः कर्त्तरि कर्मणि च। रमा पतिरिदं यातः। तेनेदं यातं। भुजेः कर्मणि। चरन्तेनेदं भुक्तम्
 वर्त्तमाने इत्यधिकृत्य जीतः क्तः। श्वितः। आदितश्चेति नेदं॥ मतिबुद्धिपूर्वार्थेभ्यश्च। राज्ञामतः॥

मिदं ४

मं. क.
१५

इष्टः। बुद्धः। विदितः। पूजितः। अर्चितः। चकारे अनुक्तसमुच्चयार्थः। शीलितोऽक्षितः। धातुश्चाकुष्ठोऽबुद्ध
 न्यादि॥ नपुंसकेभावेः॥ क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्योक्तः। जलितं हसितं॥ सुयजोऽनिष्प्रभृते
 सुत्वा। पञ्चा। जीयते रत्न॥ भूजेत्येव। जरत्। जरंतौ। वामरूपस्यायेन निष्ठापि॥ जीर्णं जीर्णवान्।
 चंदसिनिद्रा॥ लिटः कान्त्या। कमुश्च॥ भूतसामान्ये चंदसिनिद्रतस्त्वकानत्कम्बान्। तजनावा
 त्मतेपदं। चकाराः। स्त्रीश्च। जगत्वात्। कवयस्तु बाहुलकात्त्रोके पुपुंजतेतंतस्त्विर्वा संत गरी पक्तं हे
 श्रेयंसि सवात्पधिजमुषसे इत्यादि। वसे काजा दध्वा साम। कृतद्विवचना नामेकाच्चासादत्रां यसे
 श्ववसेरिड्वास्यान्नायेषाम्। आदिवान्। आरिवान्। दिदवान्। जक्षितवान्। एषां किं। वभूवान्। भाषा

यांसदवसञ्जवः॥ सदादिभ्योभूतसामान्ये भाषायां लिङ्वास्यानस्यनित्यं क्तुः॥ निषेडुषीमासन
 बंधधीरः॥ अध्वृषस्यमभवजुतस्य। भुश्रुवान्। उपेयितानताभ्यातनूचानश्च। एतेतिपात्यंते। उ
 पादिताः। लिङ्वातस्य क्तुः। इह। उपेयितान्। नात्रोपसर्गसंज्ञा। इलोयण्। अनादौपुत्रये। ईषिशा
 न्। नञोः। भ्रातः कसो। इभावश्च॥ अनाभवान्। अनौर्वचैः कर्त्तृकानच। विद्वत्पुत्रवचनं कृतवान्
 अनुचानः। लट्। शतशानचावप्रथमासमा नाधिकरणी। अत्र प्रथमांतेन समानाधिकरणे लट् स
 तोवासाः॥ भावादि। पचतचेत्रं पश्य। आनेयुक्। अंगस्यातः। पचमानं चेत्रं पश्य। लङित्यनुवर्त्त
 माने पुनर्लिङ्गस्य प्रथमासमा। नादिकरणेपि कश्चित्। सन्चिजः। ईदामः। आस्या आदेः प

म. क.

१५

रस्य। आसीत्। विदेः शत्रुर्वसुः। विदेः परस्य शत्रुर्वसुरादेशो वा। विदन्। विद्वान्। तौ सत। तौ शतशतनचौ सत्संज्ञौ।
 लठः। सज्ञा। करिष्यंतं करिष्यमातां पश्य। ता छीत्यवयो वचनशक्तिश्चान्। ॥ ६५ ॥ यो मे शुकर्त्तरि नानशः
 अग्ने जुहानः। कवचं विभ्राणः। शत्रुं निघ्नानः। अकेत छीलनचर्मतत्साधुकारिणः। क्षिपमभिव्याप्यवक्ष्यमा
 णाप्रत्ययास्तछीत्तादिशुकर्त्तृशुबोधाः। तन्कर्त्तकयान्। स्पृष्टिर्दक्षिणतिदधिनिज्ञातकाश्रया। आलुच
 आश्रास्रयश्चुरावदन्ता। स्पृहया लुः। शीमेवान्यः। शया लुः। अलंकृत्रिणश्च जज्ञोत्सोत्सोत्स
 दस्त्यपन्नं सवतु रधुसहचरमुच। अलेकरिणुः। श्वाजिस्थश्च गन्तु। गिरयं ननु कित्। तेन स्पृहत्वं। ला
 लुः। गित्वा तनगणः। जिघ्रुः। स्यालुः। चाद्भुवः। श्रुकः। कितीत्यत्र गकारप्रत्ययान्ते ह्। भूमुः। त्रसि रधिष्ठि

१५

शिपेः कृः। त्रस्तुः। गृधुः। धस्तुः। क्षिपुः। शमित्यष्टाभ्यो धितुः। उकार उच्चारणार्थ इति काशिका। अनुबंध इति भाष्यम्। ते
 न शमितिन एव शमितो तरे सत्र उगितश्चेति ह्रस्वविकल्पः। तत्रैवं शमी शमितौ इत्यादौ नुस्य संगः। जलग्रहणमपक्व
 ष्य कलंता नामैव तद्विधानात्। नोक्तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधः। शमीतमीत्यादि। संयन्तानुरुधाद्यमाश्रयसपरि
 संसृजपरिदेविसंज्ञरपरिधिपपरिरटपरिचदपरिदहपरिमुहउषदिषकुहउहयुजाक्रीडविधिवत्त्वजरजभ
 जातिचरणचरणुषाभ्याहनश्च। धितुणस्यातसंपर्काद्यादि। वौकषलमकपिस्त्रंभ॥ धिकाषी। अयेचलषः
 वादौ। अयलाषी। विलाषी। चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्। चलनार्थाद्व्यर्थमुच्स्यात्। चलनः। वौपत्रः॥
 कपत्रः। शब्दनः। रवणः। अकर्मकात्किं। पठिताविद्यां। अनुसन्तनश्च हलादेः। अकर्मकाद्यच्। वर्तनः। अनुसन्ते

म. क.
१५

तः किम्। भविता। हलादेः किं। सधिता। अकर्मकात्किं। वसिता। वस्त्रं। निंदहिंसक्रिशस्वादिनाशपरिधिपरि
 रटपरिवादिवाभावारूपोवुज्ज। सभ्योवुज्जतिंदकः। हिंसकः। देविकुशोश्चोपसर्गे। आदेवकः। आक्रोशकः॥
 उपसर्गे किं। दे। वधिता। क्रोष्ट। लघपतपदस्या भूवषहनकसगमभृपउकआलायकः॥ पातुकः इत्यादि। ज
 त्वभिधुक्तदलुठरुडः। याकन। जल्यकः। सताशंसभिधुडः। चिकीर्षुः। आशंसुः। भिधुः॥ आशंसेत्याशंसुः। शं
 सुइच्छायां। यश्चयडः। यातेर्यडं तादरच। अतोत्योपः। तस्याचः परस्मिन्निति स्थिति वजावेशाप्ते॥ नपदांतर्हि
 वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्च विधिग्रापदस्य चरमावयवे हिर्वच तादोचकर्तव्ये पर
 निमित्तीजादेशो न स्याति वत्॥ इति यलोपप्रतिष्ठानि वत्त्वनिषेधा लोपोद्योर्वतीति यलोपः। अलोपस्य स्या

निवत्तमाश्रित्याऽभ्योपेक्षाप्रवरेलु हं न स्या निवत्त। या या वरः। भाजभासधुर्विद्युतोर्जिष्टजुग्रावमुवःकिं वि
 आह। भा। भासो। धुःधुरो। विद्युत्। डंकः। पूः। दृशियहणस्यापकर्षणाजुवतेर्दधः। जूः। जुधोः। यावत्तत्त। कि
 चधिडाख्यायतमुकरपुजुश्रीणां दीर्घो। संप्रसारणां व। वक्तीतिवाक्। पछतीतिप्राह। आयतं सोतिआय
 तत्त। कटं प्रवते कटपूः। जूरुक्तः। अयतिहरिश्च। आयतेऽसंप्रसारणां च। धी। दाम्नीशसयुजमुतुदसि
 सिचमिहपतदशनहः करणो। दावादेः पुनवरणार्थे दास्यनेन सत्रां नेत्रम्। निजुवतधमिषुसरकषेयुच। सषांदसातां मि
 रान। भावस्य पोत्रं। योक्तां। सोत्रं। तोत्रं। सेत्रं। सेक्तां। मेष्टां। पत्रां। डंष्ट्रा। न धी। हलसूकरयोः। उवः। पूः। पूत्रोः। करणोऽयुत। नये
 न्करणहलसूकरयोरेवयवः। हलस्यसूकरस्य वापोत्रं पुत्रमित्यर्थः। अर्तिलूधसूखनसहचरश्च। अरित्रं। लवित्रं। धुवित्रं॥

१८

सवित्रं। खनित्रं। सहित्रं। चरित्रं। प्रवः संज्ञा याम्। पवित्रम्॥ ॥ अथोणादयः॥ तपा वाजिमिस्वदिसाधमभूभउण॥
 करोतीति काहः। वायुः। पायुर्गुदम्। जायुरोषधम्। मायुः पित्तम्। स्यादुः। साध्वीति परकार्यमिति साधु॥ आशुशी
 यंम्॥ हरिमितयोर्दुग्गतौ। तस्मात् हरिमितयोः पपरयोः कः सचडित। हरिभिर्दुयते हरिर्दुर्वक्षः॥ मितं दुव
 तिमितदुः। समुदः। शतेचाशतधादवतिशतदुर्तदभेदः। अतूहंभूजं वृक्षमलूककं वृक्षविधुः। एते कूप्रययांता निपा
 त्यन्ते। शतेठः। बाहुलकात् इत्संज्ञा ङस्य सयादेश इष्टचनभवति॥ शठः स्यात्संमिगोपतौ। कनेरठः। कमठः कछपे
 उंसिभांडभेदेन पुंसकेमिति मेदिनी॥ रमेवृक्षश्च। रामठं हिंरुः। रामः च। शंखः। कल्लोष्ठः। कंठः। नसत्तादुः। अम
 इति प्रत्याहारः। दंजो स्त्री लगुडे पित्यादित्यमरः। रंजामूषिकपल्लवविधवायांचयो धिति इति मेदिनी। खंजो स्त्री शक

१८

लेनेषु विकारमणिभेदयोरिति मेदिनी ॥ मन्त्रज्ञाने । मंडः पचांगुलेशंकुभेदे क्रीवंतु मस्तिनीति मेदिनी । इ
 दित्वानुमिश्र उपधत्वाभावान्न वृद्धिः । चंडालो मातंगः । प्रजादित्वादणिचांगलोपीत्युज्ज्वलदत्तः । तन्ना । ऊला
 लवरुडकर्मरतिषादचंडालमित्रा मित्रेभ्यश्च न्यसि इति चंडालशब्दात्स्वार्थे अणं विदधता वार्त्तिकेन तथा
 व्येणचसहविरोधात् । गताम्यघोः गंगा । अगः । उरोजशः । भृजः कित्तुश्च । भृजो गन् कित्त्वात्तस्य तुश्च ॥
 भृंगाः षिड्गालिधम्यादाः । भृणातेर्ह्रस्वश्च । भृगम् । अर्त्तिस्तु सुड् सधश्चिधुभायावायदियक्षिनीभ्यो मन्
 णभ्यश्चतुर्दशेभ्यो मन् । अर्मश्चक्षुरोगः । स्तोमिः संघातः स्तोमः । होमः । समगमनं । धर्मः । क्षेमं कुशलं । क्षोमम् ॥
 भामश्चादित्यः । यामः । तामः । शोभनउद्यमोः । पमम् । यक्षोरोगराजः । तेमः । अवतेष्टिलोपश्च मन्प्रत्ययस्या

म. क.
१२

यं टिलोपोनप्रकृतेः । अन्यथादिदित्येव प्रयात् ॥ ज्वरन्तरस्त्रियविनवा मुपधायाश्च । स्वाभुपधा
वकारयो रूढौ जलादौ अनुनासिकादौ च प्रत्यये । अचक्रितीति नानुवर्तते । अवतेकृति कृते आनुरिति तिद
र्शनात् ॥ स्वरादिपाठादवयवत्वम् । अवतीति ओम् । ग्रसेण च । ग्रामः । अविशि वि सि भुपिभ्यः कित् । ऊ
मंतगरं ॥ स्मृमोरस्मि । सिमः सर्वः । भुष्ममन्त्रिसमीपयोः । घर्मः । दृधातोर्निपातो यम् ॥ ग्रीष्मः । ग्रसते
निपातो यम् । अञ्जकृषिलटिकिणित्वविशिभ्यः कृत् । अश्वः । उच्चः । स्पादितिसूर्ययोः । लट्वापक्षिभे
दः फलं च । कावं पापं । त्वद्वा । विभ्रं । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विषुप्रतिदिवं ॥ ओतीति युवा ॥ वृषा इन्द्रः ॥
तक्षारजा । धन्वामहः । धन्वगरासम् । युवासूर्यः । प्रतिदीव्यत्यस्मिन् प्रतिदिवा दिवसः । उषिकृषिगार्ति

भः। लपन्। श्रोतुः। कोष्ठं। गथा। अर्थेभिर्वैयर्थेव सुप्रयोजननिवृत्तिवित्तमरः॥ पातुतुदिवचिरिचि
 सिचिभ्यस्य क॥ पीथारविद्यंतपोप॥ तीर्थशास्त्राध्वरभेत्तोपायोपाध्यायमंत्रिषु॥ अवतारविजुषा
 भः। स्त्रीरजः। शुचविश्रुतइतिविश्वः॥ तुभ्योग्निः। उक्थसामभेदः॥ रिक्थ। ताकुललघ्वेरापि॥ रिक्थ
 मृक्थं धनं वसु। सिक्थम। ग्लानुदिभ्यां जेः॥ ग्लौ। नौ। चिरमयम्। डोरित्येतु। ग्लौकरोति। कृत्ते जन
 इति सिद्धे नियमार्थमिदम्। उणादिप्रत्ययान्तः। व्यन्तं सवेति॥ गमेर्जः। मोतादित्येवलीवर्देकि
 रणां क्रतुभेदयोः॥ स्त्रीतुस्मादिशि भारसां भूमेतु सुरभा वपि॥ निस्त्रियोः। स्वर्गवज्रावुरग्निदग्वा
 रात्तो मसु। वाकुलकाद्युत्तरपिडोः। यौः। स्त्रीस्वर्गान्नरिक्षयोः॥ मन्तेर्डेः। राः। ध्रुमश्चङ्। भूः। उन्द्

म. ह.

२०

नलोपध्व-चापुवओदनः॥ गमेगध्व। चापुवा गगनम्॥ कं वृजिमात्रनिधानः क्युः। किरणः॥
 पुरणः॥ समुद्रः॥ वृजनमन्तरिक्षम्॥ मन्दतं सौत्रम्॥ निधनं कुलनाशयोः॥ ध्वयेर्धिवचसंज्ञायां
 धिषणोगुरुधिवलाभाः॥ नष्टनष्टत्ववृपोतपोतभातजामातपितृदुहित॥ एतेन नष्टजता
 निजात्वंते॥ नष्टादित्यादि॥ सोवसेर्मन्। स्वता॥ पतेर्वृक्षिन्। भार्यानुभातवर्गस्ययातरः स्युः परस्यरं
 नञिचनन्ः॥ नतंदतीति नान्या। इह तद्विनीतुवर्तन इत्येके॥ नतान्यानुत्त्वमापस्युर्नतं वावन्दिनीचसे
 त्रिशब्दार्णवः॥ दिवेर्मन्। देवाः देवरो देवरः। त्वा मित्रो देवदेवरो॥ नपतेर्द्विवा। ना. नरो। अर्चिभुचिह
 मपिष्ठादिछर्दिभ्यश्चि॥ अर्चिः। शार्चिदीप्तिः। सर्पिः। इममननकि सुच॥ आर्दहस्वः स्यात्

२०

म. क.
२९

हृषिष्ठिगदिमदि। मोशोरिलुन। अयामनेतिशोरय॥ तनयितुः॥ हर्षयितुः॥ योषयितुः॥
 नदयितुर्मदिरा। अंगीःसरः॥ अक्षरम्॥ वसेच्च। वत्सरः॥ सपूर्वाद्धित॥ संवत्सरः। परिवत्सरः। कु
 ष्ठश्लिकलिगदिभ्यो। भन्वा। करभः। शलभः। कलभः॥ गदभः॥ अषिवृषिभ्याकित्वा। अषभः॥
 वषभः। शशिवत्त्रिभ्यांवा। रासभः॥ वत्त्रभः। नियोमिः। नेमिः॥ अर्तेरुवा॥ दुर्मिः। पुवः। कित्वा॥ भू
 मिः॥ अगर्गर्गर्गलोपश्वा। अग्निः॥ विहिश्रिष्टुयुदुग्नाहात्वरिभ्योनिन्। वह्निः॥ श्रोतिः। योनिः।
 प्रोणिः। ग्लानिः। हानिः। तूर्णिः। पातेर्इति॥ सूडः। क्रिः। सूरिः। अदिशदिभूभुभिभ्यः। क्रन्॥ अदिः॥
 शडिः। शर्करा। भूरिपुचूरम्॥ मूभिः। वृक्षा। वलिमलितनिभ्यः। कपन्। वलयः। मलयः। तनयः॥

मा छा ससिभीयः। माया। छाया। सस्यम्। वाङ्मूलकात्म्यदक्षिणा तामयोः॥ जनयक। यवि
 भाषा। जयं। युद्धम्॥ जाया। सर्वधातुभ्यश्च। पचि रतिः। तुडिः। तुंडिः। तलिः। वटिः। युजिः काश
 तश्चिकाशिः। यतिः। मत्त्रिः। कलिः। मघीपरिणामे। मसिः वीधिः। नदिः। कैलिः। हरीर्विह्वा वहा
 विन्दे भेकसिंहं हयोर्वो॥ चन्द्रे कीर्त्तयन्ने चयमेवातेन कीर्त्तितः॥ इष्टपक्षात्किता। कषिः। अषिः
 शुचिः॥ मनेरुच्च। असः। मुनिः॥ जनि घसिभ्यामिण॥ जनिर्जननं॥ घासिर्भस्व म गितश्च। अचरः
 रविः॥ तरिः। पविः। कविः। अरिः। कुंडिकं थोर्त्तलोपश्च। कुडिः। कषिः॥ इषक्नुः। इक्षुः। कषिर्वर्णो
 नक्ष्पात्। कृष्णः। रसाभ्यानुः। दानुर्दाताः। भानुः। विषेः किव्व। विष्णुः। सितनिजनिगमिमसिस

म. क.

२३

अविधात्रुशिभ्यः सुन् ॥ सेतुः । जनुः । तनुः ॥ गनुः । मनु दधि मंडं ॥ सक्तुः । श्रीनुः । धा
 नुः । क्रोधा । अविह तद्वत् विभ्यः ई ॥ अवीर्ना रज सुला ॥ तरीः । तरीः ॥ तंजीः ॥ पापीः । किं च
 पपीः । पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः ॥ वातपुमीः ॥ निपातोयंम् ॥ नक्षेर्मु च ॥ लक्ष्मीः । सर्वधानुभ्यो मतिना कर्म चर्म
 भस्माजन्माशमास्यामः । वंहतोच्च । नुमोनकारस्य अकारः । वृत्ततत्त्वं तपोवेदो वृत्ताविष्णुः प्रजापतिः ॥ नामन्
 सीमन्मोमन्तोमन्लीमन्पाप्मन्धामन् । एते सप्त त्रिणात्यंते ॥ सातिभ्यां सन्निभुमन्निनौ । सास । आसा । हनि
 मशिभ्यां सिकन् ॥ हंसिका हंसयोषिति ॥ मक्षिका । गिरड्डच् ॥ गहड्डः ॥ शृङ्गभसोऽदिः । शरत् । दरुद्वयकूलयोः
 भसज्जघनम् ॥ सजितत्रिय निभोडित् ॥ सद् । तद् । यद् । एते सुर । सतद् । यद्वातिभ्याममदिकान्त्वम् । अहमाइदेः क

मित्रलोपश्च॥ इदम्॥ कायतेर्दिभिः किम्॥ सर्वधानुभ्य एन॥ वस्त्रम्॥ अस्त्रम्॥ शस्त्रम्॥ अमिविमिदि
 शसिभ्यः क्रः॥ चित्रं॥ वित्रं॥ मित्रं॥ शस्त्रं॥ उद्योदस्त्रश्च॥ पुत्रः॥ स्त्री यनेर्धुरं॥ स्त्री॥ सूचः॥ सन्॥ सूक्ष्मम्॥ पा
 तेर्दुः॥ उमान्॥ वसेत्तिः॥ वसिर्नाभेरधोद्वयोः॥ सावसेः॥ स्वप्ति॥ योतसेः॥ वितस्तिः॥ सर्वधानुभ्योः॥ सुन्॥ चे
 तः॥ सरः॥ ययः॥ असेर्देवने सुद्वच॥ देवने सुतो॥ यश्च॥ उज्ज्वलेव लोपश्च॥ ओजः॥ अयते त्वांगे शिरः कि
 व॥ अयतेः शिरादेजोः॥ सुत्किव॥ शिरः॥ अर्तेरुच्चा॥ डरः॥ भूरजिभ्यां कित्॥ भुवः॥ रजः॥ वसर्गित्॥ वासोव
 स्त्रम्॥ वन्देरादेश्च छः॥ छन्दः॥ पचिवचिभ्यो सुद्वच॥ पक्षसीनुस्मृतौ पक्षौ॥ वक्षः॥ नजिह्न एह च॥ अनेहा
 विधाजावेधच॥ विधाः॥ चंदेमोडित्॥ चन्द्रोपपदान्मागे॥ सिः॥ सचडित्॥ चंदमा॥ डयः॥ कित्॥ डयः॥ अपसराः॥

म. क.
२३

सतेरप्यूर्वाक्षिः। प्रायेणायं भूमि। अस्मरसः। वशेः कनसिः। उशना। अदिभुवाडुत्त। अडुतं। उधेरुमः
 गोधमः। तहः क्रीहलोपश्च॥ तशा। मा। डिस्वडि। डिस्वैः। वौदीर्घश्च नीचैः। पूजो मसुग ह्रस्वश्च॥
 यत्प्रत्ययः॥ पुण्यम्॥ डिदृणातरजलो पूर्वपदांत्यलोपश्च। डदरमा। डितवनमुश्चोदात्तः। अतलच
 डितधातोर्मुट्मुखमा। अमः सत्। अंतः। मुहः स्वीमूची॥ मूर्खः। नहर्हलोपश्च। नखः। शोणे कृस्वश्च
 शिखा। मा। ड। डुखीमयचा मयूखः। जनेः छन्नलोपश्च॥ जपा। क्लिशेरत्तलोपश्च। केशः। फलेरिति जादेश्च
 यः। पलितं। कृजादिभः संज्ञायां वुत्त। करकः। कटकः। नरकमा। नरको नारकोपि च इति द्विरूपकोशः॥ वीकते
 राद्यन्तविपर्ययश्च॥ कीचकः॥ जनैररुच्य जठरम्। हर्षतेः कल्पना। सिरचा। हिरण्यम्। कृत्रः। पासः। कर्षासः

२३

विल्लादित्वात्कार्यसमाप्तुर्गोतेऽः। दुर्गा। दधातेर्यतनुश्च। धात्यम्। चत्वेत्तरत्। चत्वारः। प्रातेरत्तरत्। प्रातः। अ
 मत्तश्च॥ अन्तः। दहेर्गो लोपोदधत्तः। गप्रयः धातोर्न्यस्यलोपोदस्यत्तः। नगः। हन्तेरच्पुश्च। घोरम्॥ तरेर्दिः॥
 त्रयः। ग्रहेरनिः। ग्रहणिः। प्रथमश्च॥ प्रथमः। चरेश्चाचरम्। मंगेरलत्। मंगलम्॥ ॥ उणादयोवक्तुलं। एतेवर्तमा
 ने संज्ञायाम्चकृतं स्युः। केचिद्विहित्वा अप्रसूयाः। संज्ञा मुधातुरुपाणि प्रत्ययाश्चततः परं॥ कार्यविशदनेवन्ध
 मेतैछास्त्रमुणादिषु। तुमुनातुलो क्रियायां क्रियार्थायाम्। क्रियार्थाया क्रियाया मुपपदेर्धातोस्तः॥ मातत्वा
 दव्ययत्वम्॥ कृष्णं दुष्टं याति। कृष्णं दर्शको याति। काल समयवेत्ता मुतुमुत्। काला समयवेत्ता बाभो जुम्
 भावे सिद्धावस्थापने धात्वर्थे वाचे धातेर्घञ्। पाकः। अकर्त्तृरिव कारके संज्ञायाम्। कर्त्तृभिन्नकारके घञ्।

म. कू.
२४

घञिचभावकरणायोः। रंजैर्लोपः। रागः। ध्वनयोः किं। रंजत्यस्मिन्निति रंगः। निवासचिन्तिशरीरे।
यसमाधाने सादेश्वकः। एयुचिनोतेर्षजादेश्वकः। उपसमाधनराशीकरणं॥ निकायः। आकायः॥
गोमयनिकायः॥ एरन्॥ इवर्णतादन्॥ चयः॥ अदोरप॥ अवर्णतादुवर्णतादयः। करः। गरः। श
रः। प्रवः। लवः। सवः। यवः। घञर्थकविधानं। प्रक्षः। विघ्नः। दितः। क्रिः। भावस्वभावात्॥ चेर्म
मनिसम्। क्रिप्रत्ययांतातान्निर्वृतेर्थेपाके ननिर्वृत्तं प क्रिम॥ दुवप्। उपनिमं॥ वतोऽयन्॥
अयमपिभावे। दुवयः। वेपथुः॥ भवपथुः॥ यजमानचयतर्विछरक्षानङ्। यजुः। याज्ञा। यत्नः। विश्रः
प्रश्नः। रक्षाः॥ स्वपानत्॥ स्वप्नः। उपसर्गेशोः किं। प्रथितं व्याधिः॥ स्त्रीयोक्तिः॥ स्त्रीलिङ्गेभावदोक्तिः

२४

न्यजोपचादः। कृतिः सुतिः। मन्त्रादिभ्यः कृतिनिष्ठावदकृत्यः॥ तेन तत्त्वं। गीर्तिः कीर्तिः। ल
 तिः। संपदादिभ्यः कृतिः। संपत्। विपत्। आपत्। कृतिनपीष्यते। संपत्तिः। विपत्तिः। आपत्तिः। दुतिः
 प्रतिजतिमातिहेतुकीर्तयश्च॥ स तेति पात्याः। कृत्तः कृप्। कृत्या। शच कृत्तः शः चाकृत्तः। प
 करणं। प्रक्रिया। कृतिः। इह। इयति पातोयं। अप्रत्ययात्। प्रत्ययांतेभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः॥
 विकीर्षाः। उन्नकास्याः। अरश्चरुलः॥ गुरुमनो हलन्ता स्त्रियामप्रत्ययः॥ ईहा। उहा। विधि दादि
 भोइ। जृष्। अह लोडि गुणः॥ जट। नृष्। नृया। भिदा विदारण। स्वायं। भिन्नि। रत्ना। छिदा। म
 जा। क्रयः। संप्रसारणं च। कृषा। आजश्रोपसर्गः। अइस्मात्। उपदा॥ एषामश्रं यो मुचः। अस्याः

म. रु.
२५

पदादः। कारणा। तारणा। आसना। श्रंथना॥ रोगाख्यायां तुल्य कलं। प्रच्छदिका। प्रवाहिका। विच-
विका। कचिन्न। शिर्गतिः। धात्वर्थनिर्देशे तुल्य क्लयः। आसिका। इक्ष्मिपो धातुनिर्देशे पचिः॥
पचतिः। वर्णान्तकारः। निर्देशश्चैव अकारः ककारः। एदिफः रेफः। नपुंसके भावे क्लः॥ लुक्। ह-
सित। हसनं। कारणाधिकारणयोश्च ल्युट्। अनुमानः अनुमानी। पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण। छादेर्घ-
उपसर्गस्य। द्विप्रभत्पसर्गहीनत्वं छादेर्ह्रस्वो घे॥ दंत छदः। आर्ज्व त्पस्मिन्नित्याकरः। अवेत्त-
स्त्रोर्घञ्। अवतारः। रूपादेः। अवस्तारो जवाने का। हलश्च। हलन्ता ह्रज्ज्यापवादः। मन्ते यो मि-
नोस्मिन्निति तमः। अपमृज्यते। नेन व्याधादिकमपामार्गः। ईषदुः। उगुक्। छ। कृष्टार्थे मुखल। स

२५

ॐ स्वस्त्यर्थं प्रपद्ये सुखं तयोरेवेति भावे कर्मणि च ॥ कृष्टे ॐ कः कः भवता ॥ अ कृष्टे ईषत्करः
 सुकरः ॥ आतोमुच्चाखलोपकादः ॥ ईषत्पातः सामोभवता ॥ इष्यातः सुपातः ॥ आवश्यकाधमार्ग्ययोर्णि
 तिः ॥ अवश्यंकारी ॥ शतंदायी ॥ कृत्वाश्च तथाभातोः ॥ अवश्यं शौचो हरिः ॥ शतं देयं ॥ त्रिच नौच संज्ञायं
 आशिषि वातिर्वायुः ॥ शिवो देय देनं शिव दत्तः ॥ अलंखत्योः प्रतिषेधयोः प्राचांत्का ॥ प्राचामिति पूजार्थं ॥
 प्रतिषेधार्थयोरलंखत्योः रूपपदयोः त्कादो रद्योः ॥ अलंदत्वाद्युमास्येतीत्वं पीत्वाखलु अलंखत्यो
 किं ॥ माकार्योः ॥ प्रतिषेधयोः किं ॥ अलंकारः ॥ समानकर्तृकयोः पूर्वकाले ॥ समानकर्तृकयोर्धात्व
 र्थयोः पूर्वकाले विद्यमानोद्भातोः त्कार अव्ययकृतो भावे इति भावे ॥ पुत्कावुजति ॥ द्वित्वमंतं ॥

म. क.
२६

स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा वृजति न क्त्वा सेऽ. सेऽत्वा किन्. शमित्वा सेऽकिं. कृत्वा. रत्नो उपधा कृत्वा देः सं. ३
वर्णे वर्णे प धा कृत्वा दे र लं ता त्पो त्का स नो. से षो वा कितोस्तः॥ उ तित्वा. धो तित्वा लिखित्वा. ने
रित्वा. उपधा किं. वर्तित्वा. रत्नः किं. से वित्वा. हला देः किं. स धित्वा. से इ किं. पुक्त्वा उदितो वा. ङा दे
तः परस्य न्तः इडा. शमित्वा. शांत्वा. देवित्वा. छोः. सुउ नुनासिकेति इड्. कृत्वा. दधातोर्हिः. हित्वा. ज
हाते च क्तिः॥ हित्वा. हाड. मु. हात्वा. समासे न न पूर्वन्तो ल्यप्. अवयव पूर्वपदे. न न समासे ल्यप्
वादेशः. (न कृत्वा. अ न न किं. अ कृत्वा. अवयव पूर्वपदात्. परम कृत्वा. वा ल्यप्. अनुदातो पदेश
व न तित नो त्या दीना म नु नासिक लोपः स च व व स्थितः. मां ता नि दां वा. नां ता नि दां नि सं. आ ग म्प. आ ग

त्वप्रहत्या नत्पि. शुमास्येनीतं. प्रदाय. प्रमाय. उ. लापेत्यादि. अभिक्षेपणमुत्त. येनः प्रत्ये यो
 नेत्काधिषयेणमुत्त. नित्यवीस्योः। अभिक्षेपेवीसायांचमोत्पेयदस्यदित्वं स्यात्॥ अभिक्षे
 तिङं नेअव्ययसंज्ञककृदन्तेषुच। पचतिपचतिस्मरंस्मरंनमतिगुरुं स्मृत्वास्मृत्वावा. पायं२ भोजं२
 भ्रावं२ अत्यथैवंकथमिषं सुसिद्धाप्रयोगश्चेत् एषुह्रस्वोणमुत्तस्यात्सिद्धौ। प्रयोगेस्य एवंभूतश्चेत्कृ
 त्. व्यर्थत्वात्प्रयोगात्तर्हस्यर्थः। अत्यथाकारं। एवंकारं। कथंकारं। इषंकारंभुंक्ते॥ इषंभुंक्तेत्यर्थः॥ सिद्धे
 तिकिं. शिरोत्यथाकृत्वाभुंक्ते। यावति विंदजीवोः। यावद्वेदंभुंक्ते। यावत्त्वभतेतावदित्यर्थः। यावज्जीवमधीते
 निमूलसमूलयोः कषः। कर्मणुपपदे। कषादिबुयथाविध्यनुप्रयोगः। यस्मात्समुत्तुक्तः स एवा

म. क.
२७

उप्रयोक्तव्यः। निमूलकायं कथति। समूलकायं कथति। निमूलं समूलं कथतीत्यर्थः। भुक् चूर्णरूपेषु
पिषः। एषु कर्मसु पिषेर्णामुलभुक्पेषं पिनष्टिभुक्पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषं। रूपपेषं। समूला
हृतजीवेषु हनृत्कृत्ग्रहः। कर्मणीत्येव। समूलघातंहति। अकृतकारं करोति जीवग्राहं गृह्णाति।
जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः। करणहनः। पादघातंहति। पादेन हंतोत्यर्थः। स्नेहने पिषः। स्निह्यते स्निह्यमाणो
पिषेर्णामुल उदकपेषं पिनष्टि उदकेनापेनष्टीत्यर्थः। हस्ते वर्तिग्रहोः। हस्तार्थं करोति। हस्तवर्तवर्त
यति। करवर्तम्। हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः॥ हस्तग्राहं गृह्णाति। करग्राहं पाणिग्राहं स्वेयुषः॥
करण इत्येव। स्व इत्यर्थग्रहणोत्तेन स्वरूपे पर्याये विशेषेण चणामुल स्वपोषं गृह्णाति। धनपोषं गो

२७

यथाशित्ति अइउवर्णानां सञ्ज्ञा एवमचरुल अलित्पादयः ॥ उकालो दुस्वदीर्घप्लुतः ॥ उश्च उश्च उश्च उश्च
 वां काल इव कालो यस्य सो च क्रमादुस्वदीर्घप्लुत सञ्ज्ञा स्यात् ॥ सप्तत्येकमुदात्तादिभेदे न त्रिधा ॥ उच्चै
 रुदात्तः ॥ नीचैरनुदात्तः ॥ समाहारः स्वरितः ॥ स न व वि धोऽपि सप्तत्येकमनुनासिकत्वाभ्यां द्विधा ॥ मुखना
 सिका वचनोनुनासिकः ॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमानो वर्णेनुनासिकः स्यात् ॥ तदित्यम् ॥ अइउऋए
 षां प्रत्येकमष्टादशभेदाः ॥ लृवर्णस्य द्वादश ॥ तस्य दीर्घा निवात् ॥ एचामपि द्वादश ॥ एषां दुस्वाभावात्
 तुल्यस्य प्रयत्नं सवर्णम् ॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं
 स्यात् ॥ ऋलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम् ॥ अकुह्विसर्जनीयानां कण्ठः ॥ इनुयशानां तालु ॥ ऋदुर

७

नुनासिका ३

म. को

२

घाणां मूर्धा ॥ लनुलसानां दन्ता ॥ उपपद्मानां यानामोद्यौ ॥ अमङ्गलानां नासिका च ॥ सदैतोः कंठता
 लु ॥ ओदैतोः कंठोद्यम् ॥ वकारस्य दन्तोद्यम् ॥ जिह्वा मूलीयस्य जिह्वा मूलम् ॥ नासिकानुस्वारस्य ॥ यत्नो
 द्विधा ॥ आभ्यन्तरोवाह्यश्च ॥ आद्यं पंचधा ॥ स्पृष्टेयत्स्पृष्टेयमद्विहृतं विहृतं संवृतं मेदात् ॥ तत्र स्पृष्टं प्रयत्ने
 स्पर्शानाम् ॥ ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानां ॥ ईषद्विहृतमूष्मणाम् ॥ विहृतं स्वरणाम् ॥ ह्रस्वस्य वर्णस्य प्रयोगे सं
 वृतम् ॥ प्रक्रियादशायान्तु विहृतमेव ॥ वास्यत्वेकादशधा ॥ विवारः संवारः श्वासो नादो घोषोऽघोषोऽत्य
 प्राणो महाप्राण उदानो नुदानः स्वरितश्चेति ॥ खरो विवारं श्वासा घोषाश्च ॥ रुद्रं संवारं नादा घोषाश्च ॥ व
 र्गाणां प्रथमद्वितीयपंचमायणश्चाल्पप्राणाः ॥ वर्गाणां द्वितीयचतुर्थोऽंशश्च महाप्राणाः ॥ कादयो मा

श्रीः

२

वसानाः स्पर्शाः॥ यणोऽन्तस्थाः शलडुष्माणाः॥ अचः स्वराः॥ ५ कः ख इति कखाभ्यां प्रागर्ध्वविसर्गसदृशो
 जिह्वा मूलीयः॥ ५ पः इति यफाभ्यां प्रागर्ध्वविसर्गसदृशः पश्चानीयः॥ अं अः इत्यचं यणवजुस्वारविगौः॥
 अणदित्सवर्णस्य वा प्रत्ययः॥ अविधीयमानोऽणः उदिच्च सवर्णस्य सञ्ज्ञा स्यात्॥ अत्रैवाणपरेण णकारे
 ५ एते ण॥ कुतुदुतुपुडदितः॥ तदेवमइत्यष्टादशानां संज्ञा॥ तयेकारोकारौ॥ ऋकारस्त्रिंशतः॥ एवं लृकारोपि॥
 एवौ द्वादशानां॥ अनुनासिकाननुनासिकभेदेन यवलादिभ्या॥ तेनाननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा॥
 परः सन्निकर्षः संहिता॥ वर्णानामतिशयितसन्निधिः संहिता सञ्ज्ञा स्यात्॥ ह्रलोत्तराः संयोगाः॥ अज
 भिरव्यवहिता ह्रलः संयोगं संज्ञास्युः॥ सुप्तिङन्तं पदम्॥ सुवन्तं तिङन्तञ्च पदसंज्ञं स्यात्॥ ॥ इति सं

म.कौ
३

ज्ञाप्रकरणम् ॥ ॥ इकोयणवि ॥ इकः स्थानेयणस्याद्विसंहितायां विषये ॥ सुधीउपास्य इति स्थिते ॥
तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ॥ सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं ॥ कार्यवर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य तेयम् ॥
स्थानेनंतरतमः ॥ प्रसङ्गे सति सदृशतम आदेशः स्यात् ॥ सुधुसुउपास्य इति जाते ॥ अनविच ॥ अवः परस्य प
रो द्वे वास्तोनत्ववि ॥ इति धस्य द्वित्वम् ॥ इलां जशरुशि ॥ इति पूर्वधस्य दः ॥ संयोगांतस्य लोपः ॥ संयोगान्तं
यत्पदंतस्य लोपस्यात् ॥ अलोन्त्यस्य ॥ छलीनिर्दिष्टोन्त्यस्यादेशः स्यात् ॥ इति प्राप्ते ॥ यणंप्रतिषेधो वाच्यः ॥
सुधुपास्यं ॥ मध्वरिः ॥ धात्रंशः ॥ लाकृतिः ॥ एचोयवायावः ॥ एचोयवायावेते स्फुरचि ॥ यथासंख्यमनुदे
शः समानात् ॥ समसंबंधी विधिर्यथासंख्यं स्यात् ॥ हरये ॥ विष्मवे ॥ नायकः ॥ पावकः ॥ वार्तापिप्रत्यये ॥ या

श्रीः
३

दौप्रत्यये परे ओ दौ तोर वावौ स्तः ॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव ॥ यादौ प्रत्यये परे धातोरेव श्रेष्ठान्तादेशसहितं नि-
 मित्तस्यैव नान्यस्य ॥ लब्धं ॥ अवश्यं लाब्धं ॥ तन्निमित्तस्यैवेति किं ॥ श्रौयते ॥ श्रौयत ॥ क्षय्यज्यौ शकार्थः
 शकार्थे किं ॥ सेतुं जेतुं योगं सेयं पापं जेयं मनः ॥ क्यस्तदर्थे ॥ केतारः किणीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारि-
 तं क्यं ॥ केयमन्यत् ॥ क्यणार्हमित्यर्थः ॥ अदेङ्गुणः ॥ अदेङ् वगुणसंज्ञः स्यात् ॥ तपरस्तत्कालस्य ॥ तपर-
 स्तात्परो वा उच्चार्यमाणः वर्णः समकालस्यैव संज्ञा स्यात् ॥ आङ्गुणः ॥ अवर्णद्विपरे पूर्वपरयोरेको गुण-
 देशः स्यात्संहितायाम् ॥ उपेन्द्रः ॥ रमेशः ॥ गंगोदकम् ॥ उपदेशे जुनासि कइत् ॥ उपदेशे जुनासि को जित्सं-
 ज्ञा स्यात् ॥ प्रतिज्ञा जुनासि वाः पाणिनीयाः ॥ लणसूत्रस्यावर्णेन सहोच्चार्यमाणोरेफोरलयोः संज्ञा ॥ उर-

म. को
४

एरपरः॥ ऋइतित्रिंशत्संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने यो एरपरं सन्नेव प्रवर्तते॥ कृष्णार्धः॥ तवत्कारः॥ लोपः शा
कल्पः॥ अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्द्वौ पौ वा शिपरे॥ पूर्वचा॥ ४॥ सपादसप्ताध्यायीप्रतित्रिपाद्य
सिद्धात्रिपाद्यामपि पूर्वप्रतिपरं शास्त्रमसिद्धं॥ हरइह॥ हरयिह॥ विग्रइह॥ विग्रविह॥ वृद्धिर्देव॥ आदे
वृद्धिसंज्ञः स्यात्॥ वृद्धिरेचि॥ आदेचिपरे वृद्धिरेकादेशः स्यात्॥ गुणापवादः॥ कृष्णैकत्वं॥ गंगौघः॥ देवैर्ध्वं
कृष्णौक्तं॥ एते धत्तुः सु॥ अवर्णादेजायोरेते धत्तोरुद्धिचपरे पूर्ववृद्धिरेकादेशः स्यात्॥ पररूपगुणा
पवादः॥ उपैति॥ उपैधते॥ प्रयौहः॥ एजायोकिं॥ उपेतः॥ माभवात्वेदिधत्त॥ स्वादिरेरिणो॥ त्वैरः॥ त्वरी॥
त्वैरिणी॥ असादुहित्या॥ असौहिणीसेना॥ प्रादुहोहोत्येय्येषु॥ प्रोहः॥ प्रौढः॥ प्रौढिः॥ प्रैयः॥ प्रै

पद्यो ३
श्रीः
४

ष्यः॥ ऋते च तृतीया समासे॥ सुखेन ऋतः सुखार्त्तः तृतीयेति किम्॥ परमर्त्तः॥ प्रवत्सतरकं वलवसनार्ण
 दशानामृणो॥ प्रार्णमित्यादि॥ उपसर्गा क्रियायोगे॥ प्रादयः क्रियायोगे उपसंज्ञास्युः॥ प्रा। परा। अप। सम्।
 अनु। अव। निस्। निर। दुस्। दुर्। वि। आङ्। नि। अधि। अपि। अति। सु। उत्। अभि। प्रति। परि। उप॥ एते प्राद
 यः॥ भूवाद्यो धातवः क्रियावाचिनो भूवाद्यो धातुसंज्ञास्युः॥ उपसर्गादिति धातौ॥ अवर्णान्नादुपसर्गादका
 रादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः॥ पार्छति॥ उपार्छति॥ वासुष्यापिशलैः॥ आदुपसर्गादकारादौ सुधातौ परे वृ
 द्धिर्वा॥ आपिशलियरुणं पूजार्थम्॥ अवोर हाभ्यान्दे॥ अवः पराभ्यां रेफ रुकाराभ्यां परस्य परो देवास्तः॥
 शरोवि॥ देन॥ प्रार्थनीयति॥ प्रर्थनीयति॥ एङि पररूपम्॥ आदुपसर्गादे उादौ परे पररूपमेकादेशः॥
 धातौ

म. कौ
५

प्रेजते॥ उपोषति॥ अवोत्पादिति॥ अवांमध्ये यो न्यः स आदिर्यस्य तद्वि संज्ञं स्यात्॥ शकन्ध्यादिषु पररू
पं वाच्यम्॥ तच्च दे॥ शकन्धुः॥ कर्कन्धुः॥ कुलदा॥ सीमन्तः॥ केशवेशे॥ सीमान्तो न्यः॥ मनीषा॥ हलीषा॥
लाङ्गलीषा॥ पतञ्जलिः॥ सारङ्ग॥ यमुपक्षिणोः॥ सारङ्गो न्यः॥ आकृतिगणो यं॥ एवेवानियोगे॥ द्वे
वभेः ससे॥ अनियोगे किं॥ तवैव॥ ओत्त्वो ययो समासे वा॥ स्थूलोत्तु॥ स्थूलोत्तु॥ विंवोयु॥ विंवोयु॥
समासे किं॥ तवोयुः॥ ओमाङ्गोश्च॥ ओमिआङ्गि च पररूपमेकादेशः॥ शिवा यो न्यमः॥ शिवे हि॥ अ
कः सवर्णे दीर्घः॥ अकः सवर्णे विपरे दीर्घ एकादेशः॥ दैत्यारिः॥ श्रीशः॥ विष्मृदयः॥ होतृकारः॥ सडः
पदांतादति॥ पदांतादेऽङ्गोतिपरे पूर्वरूपमेकादेशः॥ हरेव॥ विस्मोऽव॥ सर्वत्र विभाषा गोः॥ लोकवे

श्रीः
५

ॐ तस्य गोरति वा प्रकृति भावः स्यात्पदानो गो अगुं गो अगुं ए

देवैः ॐ न्तस्पकिं ॥ त्रिचग्वयं ॥ पदांते किं गोः ॥ अनेकाल शित्सर्वस्य ॥ इति प्राप्ते ॥ डिच्च ॥ डि दनेकालयंत
सैव स्यात् ॥ अवड् स्फोटयनस्य ॥ पदान्ते ए ॐ तस्य गोरवड् वाचि ॥ गवायं ॥ गो अगुं ॥ पदांते किं ॥ गवि ॥
इन्देव ॥ गोरवडिन्दे ॥ गवेन्दुः ॥ व्यवस्थित विनायका गवाक्षः ॥ दूरादूतेच ॥ दूरात्सं बोधने यद्वाक्यं तस्य
देष्टुतोवा ॥ अथ प्रकृति भावः ॥ पुनप्रगुं सानित्यं ॥ एते विप्रकृत्यास्युः ॥ आगच्छकृष्या ३ अत्र गोरश्चर
ति ॥ रुसंलघु ॥ संयोगे गुरु ॥ संयोगे परे इस्वगुरु संज्ञः स्यात् ॥ दीर्घवागुरुः स्यात् ॥ गुरोरनृतो नंत्य
स्याप्येकैकस्य प्राचां पुनतोवा ॥ दे ३ वदत्तः ॥ देवदा ३ त्त ॥ देवदत्त ३ ॥ गुरोः किं ॥ वकारादकारस्य माभूत्
अनृतः किं ॥ कृष्या ३ ॥ एकैकगुरुसं पर्यायार्थं ॥ इह देदिवचनं प्रगुं सं ॥ इह देदन्तं द्विवचनं प्रगुं सं

म. को
६

रांस्पात् ॥ रुरीएतौ ॥ विष्णु इमौ ॥ गंगेश्रमू ॥ मणीवोद्युस्येति तु इवार्थे वशरो वाशरो वा बोध्यः ॥ अस्सो
मात् ॥ अस्मात्परादी इतौ प्रगृह्येत् ॥ अमी इशा ॥ रामकृष्णवमू आसाने ॥ मात्किं ॥ अमुके च ॥ असतिमा
द्रुहणे एकारोऽप्यनुवर्त्तेन ॥ वादयो सत्वे ॥ अद्रव्या र्थाद्यादयो निपातसंज्ञास्युः ॥ प्रादयः ॥ एतेपितथा ॥
वस्तूपलक्षणं यत्र सर्वनामप्रयुज्यते ॥ द्रवमित्युच्यते सौ र्ये नैद्यत्वेन विवक्षितः ॥ निपात एकाजनाङ्
एकोजनिपात आङ् वजः प्रगृह्यः ॥ इन्द्रः ॥ उडमेशः ॥ वाक्पस्पररायोरङ् इत् ॥ आसवं नु मन्यसे आ
सवं किल तत् ॥ अन्यत्रङ् इत् ॥ इषदुष्मं ओष्मं ॥ ओत् ॥ आदन्तो निपातः प्रगृह्यः ॥ अहो इशाः ॥ संवुद्धौ
शाकल्पस्येतानार्थे ॥ संवुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्यो वैदिके इतौ परे ॥ किमु उक्तं ॥ किमुक्तं ॥

श्रीरा.
६

इकोसवर्णेनाकल्पस्य ह्रस्वश्च ॥ पदांताइको ह्रस्वावासुरसवर्णेचि ॥ ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्नखरसंधि ॥ च
 त्रिअत्र ॥ चक्रत्र ॥ पदांतात्किं ॥ गौर्यौ ॥ नसमासे ॥ वाय्वम्ब ॥ ऋत्यकः ॥ ऋतिपरेपदांताअकः ॥ प्राग्वत् ॥ ब्र
 ह्मऋधिः ॥ ब्रह्मरिधिः ॥ पदांताः किं ॥ आर्हत् ॥ ॥ इतिस्वरसन्धिः ॥ ॥ तोषुनाषुः ॥ स्तोसकारतवर्गयो
 शकारववर्गभ्यांयोगेशकारववर्गेस्तः ॥ हरिश्रोते ॥ रामश्चिनोतु ॥ सचित् ॥ साङ्गि ॥ अय ॥ शात् ॥
 शात्परस्पोक्तंनस्पात् ॥ विष्मः ॥ प्रश्नः ॥ युनायुः ॥ स्तोयुनायोगेयुः ॥ रामव्यष्टः ॥ रामव्यीकते ॥ स्नेष्टा ॥
 तदीकते ॥ वक्रिण्ठौकसे ॥ नपदान्तोद्योरना ॥ पदान्ताद्वर्गात्परस्यस्तोयुर्न ॥ षट्संतः ॥ षट्ते ॥
 पदांतात्किं ॥ इष्टे ॥ टोः किं ॥ सूर्य्यष्टमं ॥ अनाम्रवतिनगरीणामितिवाच्यं ॥ षष्ठां ॥ षस्पवतिः ॥ ष

स. कौ

स्मर्गर्पः॥ तोः धिः॥ नकुत्वं॥ सन्धश्च॥ रुत्ताजन्ते॥ पदांते रुत्तांजशःस्युः॥ वागीशः॥ विदूषं॥ यरोनु
 नासिकेनुनासिकोवा॥ यरः पदांतस्यानुनासिकेपरेऽनुनासिवा॥ एतन्मुरारिः॥ एतन्मुरारिः॥ प्रत्यये
 भावायान्नित्य॥ तन्मात्रं॥ चिन्मयं॥ तोर्लि॥ तवर्गस्यलकारेपरेपरसवर्णः॥ तस्वपः॥ विद्वाँद्विखति॥ न
 स्यानुनाशिकोलः॥ उदःस्यास्तंभोःपूर्वस्य॥ उदःपरयोःस्यास्तंभोःपूर्वसवर्णः॥ तस्मादित्युत्तरस्य॥ पंच
 मीनिर्देशेनविधीयमानंकार्यं वर्णांतरैणाव्यवहितस्यपरस्यज्ञेयं॥ आदेःपरस्य॥ परस्ययद्विहितं
 तन्नस्यादेर्वेधं॥ अत्राद्योद्यस्यमहाप्राणस्यतादृशएवयः॥ इतिसस्पद्य॥ रुलोरुत्तरिसवर्णो॥ हलःपर
 स्यरुलोपोवासवर्णोरुत्तरिः॥ खरिच॥ खरिपरेरुत्तांचरस्युः॥ इत्युद्योदस्यतः॥ उत्थानम्॥ उत्तमनम्॥

श्रीः

श्रुतं हो न्यतरस्यां ॥ ऋयः परस्परस्य वा पूर्वसवर्णः ॥ नादस्य संवारस्य चोच्चस्य महाघ्राणतादृशो
 वर्गवतुर्थः ॥ बाग्घरिं ॥ बाग्हरिः ॥ शब्दोऽदिपदांताजुपः रस्य शस्य चोवाटि ॥ तच्छिव ॥ तवच्छिवः ॥
 पदांतान्किं ॥ विरयशं ॥ छत्वममीति वाचं ॥ तच्छ्रुकेन ॥ मोनुस्वारः ॥ मान्नस्य पदस्यानुस्वारो हलि ॥ हरिं
 बन्दे ॥ पदस्य किं ॥ गम्यते ॥ नश्चापदांतस्य हलि ॥ नस्य मस्य वा पदांतस्य रुस्यनुस्वारः ॥ यशंसि ॥ आक्रं
 स्यते ॥ हलि किं ॥ मन्यते ॥ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ॥ शान्तः ॥ वापदांतस्य ॥ पदांतस्यानुस्वारस्य ययि प
 परे परसवर्णे वा स्यात् ॥ त्वङ्गोऽपि ॥ त्वङ्गोऽपि ॥ मोराजिसमकौ ॥ क्विं वंते राजतौ परे समौ मस्य वमस्यात्
 किं हल लयति ॥ किं हल लयति ॥ यवल परे यवलावा ॥ किं ह्रः ॥ किं ह्रः ॥ किं ह्र लयति ॥ किं ह्र लयति ॥ किं

१ ॥ सम्राट् ॥ हेम परे वा ॥ म परे हकारे परे मस्य मोवा ॥

म. कौ
८

ह्लादयति॥ किं ह्लादयति॥ न परेन॥ न परे हकारे परे मस्य नोवा॥ किं क्रुते॥ किं क्रुते॥ इति ध्रु॥ डान्
परस्य सस्य ध्रु॥ आयनौ दकिनौ॥ दिकितौ मस्यो नौ तस्य क्रमादायन्तावपवौ स्तः॥ यद् दत्तः॥ यद्
सन्तः॥ स्तोः कुकुरुकशरि॥ वास्तः॥ प्राङ् द्यैष्टः॥ प्राङ् द्यैष्टः॥ सुगण द्यैष्टः॥ सुगण द्यैष्टः॥ नश्च॥ नान्तात्प
रस्य ध्रु॥ सन्तः॥ सन्तः॥ शिनुकः॥ पदान्तस्य नस्य शोपरे तुवा॥ सन्तः॥ सन्तः॥ सन्तः॥ सन्तः॥
सन्तः॥ इमो ह्रस्वादिङ् मुणित्वं॥ ह्रस्वात्परो यो इन्तदन्तस्मात्परस्या चो नित्वं इङ् मुणित्वं॥ प्र
त्यङ्गात्मा॥ सुगस्मीशः॥ सन्तः॥ समसुटि॥ समोरुः सुटि॥ अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तुवा॥ अत्ररुप्र
करणोरोः पूर्वस्यानुनासिकोवा॥ अनुनासिकात्परोनुत्वारः॥ अनुनासिकं विहायरोः पूर्वस्यात्परोनु

श्री।
८

स्वारागमः स्यात् ॥ खरवसानयोर्विसर्गः ॥ खरि अवसाने च पदान्तस्य रेफस्य विसर्गः ॥ संसृक्तानां सोव
 क्तव्य ॥ संस्कृता ॥ संस्कृता ॥ पुनरवप्यंतरे ॥ अंतरे खपिपुमोरुः ॥ विसर्जनीयस्य सः ॥ खरि ॥ वकिं स्वा
 यस्व ॥ वकिं स्वयस्व ॥ अप्रशान्ति ॥ प्रशान्तनोति ॥ पदान्तस्य किं ॥ हन्ति ॥ नृन्मे ॥ नृनि त्यरुर्वाये ॥ कुषो
 ऽकः पौच ॥ कवर्गे पवर्गे च परे विसर्गस्य कः पोस्तः ॥ चादिसर्गः ॥ नृन् पाहि ॥ नृन् पाहि ॥ नृन् पाहि ॥
 नृन् पाहि ॥ सोपदादौ ॥ विसर्गस्य सस्यादपदाद्योः कुषोः ॥ पयस्यां शं ॥ पयस्य स्कल्पं ॥ पशस्कं ॥ पश
 स्काम्यति ॥ अनव्ययस्येति वाच्यं ॥ प्रातः कल्पम् ॥ काम्यरोरेवेति वाच्यं ॥ नेह ॥ गीः काम्यति ॥ इत्य ॥ सर्पि
 कल्पम् ॥ सर्पिष्कम् ॥ सर्पिष्काम्यति ॥ कस्कादिभुव ॥ एष्टिणुत्तरस्य विसर्गस्य सः स्यादत्यस्यनुसः

म. कौ

२

कस्कः॥ कौतस्कुतः॥ सर्पिस्कुंडिका॥ धनुष्कपालमित्यादि॥ आकृतिगणोयं॥ तस्य परमाश्रितं॥
 विरुक्तस्य परमाश्रितं स्यात्॥ कानां श्रितं॥ कान्तरकारस्य रुग्णश्रिते परे॥ कांस्तान्॥ कांस्तान्॥ हेतु॥
 ह्रस्वस्य हेतुक॥ अस्त्रा॥ आश्रमाश्रित्य॥ तु कछे॥ आच्छादयति॥ माच्छिदत्॥ दीर्घात्॥ तु कछे॥ स्नेच्छति॥
 पदान्नाह॥ दीर्घात्पदान्नाच्छेत्तुवा॥ लक्ष्मीच्छाया॥ लक्ष्मीच्छाया॥ ॥ इति हलसंधिः॥ ॥ विसर्जनी
 यस्य सः॥ खरि॥ विष्णुस्त्राता॥ शर्परं विसर्जनीयः॥ शर्परं खरि विसर्गस्य विसर्गो न त्वन्यत्॥ कः त्सरुः॥
 घनाघनः सो घणः॥ वाशरि॥ शरि विसर्गस्य विसर्गो वा॥ हरिः श्रोते॥ हरिः श्रोते॥ खपरं शरि वा वि
 सर्गलोपोवक्तव्यः॥ हरिस्फुरति॥ हरिः स्फुरति॥ हरिस्फुरति॥ ससजुघोरुः॥ पदांतस्य सस्य सजु

मीः

२

षशब्दस्य चरुः स्यात् ॥ अतो रो र भुता द भुते ॥ अ भुता द तः परस्य रो रुः स्याद भुतेति ॥ शिवोऽर्चः ॥ अ
 तः किं ॥ देवा अत्र ॥ अतीति किं ॥ अत्र आगन्ता ॥ अ भुता किम् ॥ ऐहि सुस्वोता अत्र स्नाहि ॥ भुत स्यासि
 इत्वा द तः परोयम् ॥ अ भुता दिति विशेषणे तु तत्ता मर्थ्यान्ना सिद्धत्वं ॥ तपर करणस्य तु न सामर्थ्यं
 ॥ दीर्घनिवृत्त्या चरितार्थत्वात् ॥ अ भुतेति किं ॥ तिष्ठतु पय आग्निदत्त ॥ रुशिव ॥ अ भुता द तः परस्य
 रो रुः स्याद् रुशि ॥ शिवो वन्द्यः ॥ भो भगो अघो अघूर्वस्य यो शि ॥ एतत्पूर्वस्य रोर्पा देशोऽशि ॥ देवा इह ॥ देवा
 यिह ॥ भोऽस्रभगोऽस्र अघोऽस्र इति सान्ना निपाताः ॥ तेषां रुत्वे यत्वे च कृते ॥ व्योस्यु प्रयत्नतरं शाकटाय
 नस्य ॥ पदांतयोर्वकारयोर्लघुच्चाणौ वयो वास्तो शिपरे ॥ ओतो गार्गस्य ॥ ओकारात्परस्य पदांतस्यालघु
 यकारस्य

म. को
१०

प्रयत्नस्य यस्य नित्यं लोपः स्यात् ॥ भो अच्युतः ॥ लघु प्रयत्नयसे ॥ भो यच्युतः ॥ तदांतस्य किं ॥ तोयं ॥
 हलिसर्वेषां ॥ भो भगो अघो अपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद् हलि ॥ रोसुपि ॥ अहोरेफादेशो न तु सुपि ॥
 अहरं ह ॥ अहर्गणः ॥ असुपि किं ॥ अहोभ्यां ॥ अत्राहन्ति निरुत्वं ॥ रूपरात्रिरयं तरेषु रुत्वं वाच्यं ॥ अहो
 रूपं ॥ गतमहोरात्रिरेवा ॥ एकदेशविकृतन्यायेनाहोरात्रः ॥ अहोरथन्तरं ॥ अहोरादीनां यत्पादि वारेफः
 विसर्गापवादः ॥ अहर्पतिः ॥ गीर्पतिः ॥ धूपतिः ॥ पसे विसर्गो षध्मानीयौ ॥ रोरि ॥ रेफस्य रेफे परे लोपः ॥
 कुलोपे पूर्वस्य दीर्घाणां ॥ ठरेफयोर्लोपनिमित्तयोः पूर्वस्याणो दीर्घः ॥ पुनारमते ॥ अणः किं ॥
 तृढः ॥ तृढः ॥ मनसरय इत्यत्र रुत्वे कृते रुश्चिचेत्युत्वे रोरीति लोपे च प्राप्ते ॥ विप्रतिषेधे परं कार्यं ॥

श्रीः
१०

तुल्यबलविरोधे परं कार्यं स्यात् ॥ इति लोपे प्राप्ते ॥ पूर्वचासिद्धमिति रोशित्यस्यासिद्धत्वादुत्त्वमेव ॥ म
 नोरथः ॥ एतन्नदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि ॥ अककारयोरेतन्नदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलिन तु न
 ञ्समासे ॥ एष बिभ्रुः ॥ सशंभुः ॥ अकोः किं ॥ एष कोरुदः ॥ अनञ्समासे किम् ॥ असः शिवः ॥ हलिकिं ॥
 एषोऽत्र ॥ सो विलोपे वेत्यादपूर्णं ॥ स इत्यस्य सोर्लोपः स्यादश्वे लोपे सत्येव पूर्येत ॥ से मा म विडि
 प्रभृतीं ॥ सैव दाशरथी राम इत्यादि ॥ ॥ इति विसर्गसंधिः ॥ ॥ अर्थावदधातुरप्रत्ययं प्रातिप
 दिकं ॥ धातुप्रत्ययं प्रत्ययांतं च वर्जयित्वा अथर्वच्छब्दरूपं प्रातिपदिकं संज्ञं स्यात् ॥ कृत्तद्धितस
 मासाश्च ॥ कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च तथास्युः ॥ स्त्रौ जसमौ द्दृष्ट्याभ्यां भिसुडेभ्यां भ्यस्-इतिभ्यां

म. को
९९

भ्यस्सुडसोसाध्योस्तुप॥ सुओजसइतिप्रथमा॥ अंभौदृशसद्धितीया॥ दाम्याम्भिसत्तृतीया॥ डे
भ्यांभ्यस्वतुर्थी॥ इतिभ्यांभ्यस्पंचमी॥ इ.सुओसभ्रांछाटी॥ डिओससुप्सप्तमी॥ ज्याप्यतिपदि
कात्॥ इतिनादावतात्वादिकाश्चपरेस्वादयःप्रत्ययाःस्युः॥ सुपः॥ सुपस्त्रीणित्रीणिवचनान्येकशएकव
चनद्विवचनवहुवचनसंज्ञानिस्तुः॥ द्वेकयोद्विवचनैकवचने॥ द्वित्वैकत्वयोरेतेस्तः॥ विणमोवसानं॥
वर्णानामभावोऽवसानसंतः स्यात्॥ रुत्वविसर्गौ॥ रामः॥ अयोगवाहानामस्योपरिश्रयुवेतिवाच्यं॥
पमानुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानीयाअयोगवाह॥ तेनेहविसर्गस्ययत्वादनविर्वेतिद्वि
त्वपक्षेणरामः॥ सरूपाणामेकशेषएकविभक्तौ॥ एकविभक्तौयानिरूपाणेष्वदृष्टानितेष्टामेकए

श्रीः
९९

वशिष्यते॥प्रथमयोःपूर्वसवर्णः॥अकःप्रथमाद्वितीययोरविपरेपूर्वसवर्णदीर्घएकादेशः स्यात्॥इति
 प्राप्ते॥नादिवि॥आदिविनपूर्वसवर्णदीर्घः॥वृद्धिरेवि॥रामौ॥बुद्बुवज्जवचनं॥बुद्॥प्रत्ययायौबुद्
 इतौस्तः॥विभक्तिश्चसुप्रिडौविभक्तिसंतौस्तः॥नविभक्तौनुस्माः॥विभक्तिस्थास्तुसमानेतः॥इतिस
 स्पनेत्वं॥रामाः॥एकवचनसंबुद्धि॥संबोधनेप्रथमायाएकवचनसंबुद्धिसञ्ज्ञः स्यात्॥यस्मात्प्रत्य
 यविधिस्तदादिप्रत्ययोक्तः॥यःप्रत्ययोयस्माक्रियतेतदादिशब्दस्वरूपंतस्मिन्नुक्तं स्यात्॥एङ्
 स्वात्संबुद्धे॥एङ्नाडुस्वान्नाच्चाङ्गुह्युप्यतेसंबुद्धेश्चेत्॥हेराम॥हेरामौ॥हेरामाः॥अमिपूर्वः॥अ
 कोम्यविपूर्वरूपमेकादेशः स्यात्॥रामम्॥रामौ॥लशक्ततद्धिते॥तद्धितवर्जप्रत्ययाद्यालशकवर्गाः

म. कौ.
१२

इतः सुः॥ तस्माच्छूनः पुंसि॥ पूर्वसवर्णदीर्घात्परोयः शसमस्त्रस्यनः स्यात्पुंसि॥ अवकुप्वा
ङ्नुम्ववायेपि॥ अट्कवर्गपवर्गभाङ्नुम्वनैर्व्यस्तैयथासंभवमिलितैश्च व्यवधानेपिरक्षाभ्यां
परस्यनस्पर्णः स्यात्तमानपदे॥ इति प्राप्ते॥ पदान्नस्य॥ नस्पर्णो न॥ रामान्॥ टाङ् सिङ् सामिनात्स्याः॥
अदंतादंगाद्यादीनां क्रमादिनादप आदेशा सुः॥ रात्वम्॥ रामेण॥ सुपिच॥ यत्रादौ सुप्पतोङ्गस्वदीर्घः
रामाभ्यां॥ अतोभिसंसेम्॥ अनेकालक्षित्सर्वस्य॥ रामैः॥ डेय॥ अतोङ्गात्परस्वङेर्यादेशः स्यात्॥ स्थानि
वदादेशोऽनल्विधौ॥ आदेशः स्थानिवत्स्थान्तुस्थान्मलाश्रयविधौ॥ इति स्थानिवत्त्वात्सुपिवेति
दीर्घः॥ रामाय॥ रामाभ्यां॥ वङ्गवचनेरुत्पेत्॥ रुलादौ वङ्गवचने सुप्पतौ गस्यैकारः॥ रामेभ्यः॥ सु

श्रीः
१२

धिर्किं॥ पचध्वं॥ वाचसाने॥ अवसानेऽर्लाचरोवा॥ रामात्॥ रामाद्॥ रामाभ्यां॥ रामेभ्यः॥ रामस्य॥ ओसि
 च॥ अतोऽंगस्यैकारः॥ रामयोः॥ रुखनया योन्युद्॥ रुखान्नान्नयंतादावंताञ्चांगात्परस्यामीनुडागमः॥
 नामि॥ अजन्ताद्भ्यस्पर्दीर्घः॥ रामाणां॥ रामे॥ रामयोः॥ एत्वेकृते॥ आदेशप्रत्यययोः॥ इणकुभ्यां परस्या
 पदान्तस्यादेशः प्रत्ययावयवश्चयः सस्त्रस्य मूर्धन्यादेशः॥ ईषद्वित्तस्य सस्त्रतादृश एवयः॥ रामेषु॥
 एवंकृष्णमुकुंदादयोऽप्यदन्ताः॥ सर्वादीनि सर्वनामानि॥ सर्वादीनि शब्दस्वरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि
 स्युः॥ सर्वः॥ विश्वः॥ उभः॥ उभयः॥ उत्तरः॥ उत्तमः॥ अन्यः॥ अन्यतरः॥ इतरः॥ त्वत्तः॥ त्वत्तः॥ नेमः॥ समः॥ सिमः॥ पूर्वपरा
 वरदक्षिणोत्तरपराधराणि व्यवस्थायां मसंज्ञायां॥ स्वमज्ञाति धनाख्यायां॥ अंतरं बहियोगोपसं

म. को
१३

व्यानयोः॥ त्वद्। तद्। एतद्। इदम्। अदस्॥ एक। द्वि। युष्मद्। अस्मद्॥ भवतु। किम्॥ जसः शी॥ अदत्तात्स
र्वनाम्नो जसः शी॥ अनेकालत्वात्सर्वादेशः॥ सर्वे। सर्वनाम्नोऽसौ॥ अतः सर्वनाम्नोऽसौ॥ सर्वसौ॥ उ। सिञ्चो
स्मात्सिमौ॥ अतः सर्वनाम्नः एतयोरेतौ स्तः॥ सर्वस्मात्॥ आमि सर्वनाम्नः सुट्॥ अवर्णान्नात्सर्वनाम्नो वि
हितस्यामः सुडागमः॥ एत्वयत्वे। सर्वेषां॥ सर्वस्मिन्॥ शेषं रामवत्॥ एवं विश्वाद्योऽप्यदत्ता॥ उ। नशब्दो नि
त्वं द्विवचनात्तः॥ उभौ॥ उभ्याम्॥ उभयोः॥ तत्सोरुपादोऽकजर्थः॥ उत्तरउत्तमौ प्रत्ययौ॥ प्रत्ययग्रहणोत्त
रन्तग्रहणमिति तदन्तायाः॥ नेम इत्यर्थे॥ समः सर्वपर्यायः॥ तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते॥ समाना
मिति ज्ञापतापकात्॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधरणिव्यवस्थायामसंज्ञायां॥ एषां व्यवस्थायाम

श्रीः
१३

संज्ञायां सर्वनामसंज्ञागणसूत्रात्सर्वत्रयाप्राप्तासाजसिवा॥पूर्वे॥पूर्वाः॥स्वामिधेयापेक्षावधिनियमो
 व्यवस्था॥व्यवस्थायां किं॥दक्षिणागणकाः कुशला इत्यर्थः॥असंज्ञायां किं॥उत्तराः कुरवः॥स्वमज्ञा
 तिधनारणायां॥ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्तासाजसिवा॥स्वे॥स्वा॥आत्मीया आत्मान इति
 वा॥ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वा॥ज्ञातयो र्थावा॥अंतरं वह्नियोगोपसंव्यानयोः॥वास्येपरिधानीये चार्थे
 न्नरशब्दस्य प्राप्तासंज्ञासाजसिवा॥अन्तरे अन्तरवागृह्ण॥वाह्या इत्यर्थः॥अन्तरे अन्तराः शाकटकाः प
 परिधानीया इत्यर्थः॥अंतरमिति गणसूत्रेयुरिति वक्तव्यं॥अन्तरायां पुरी॥पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा॥ए
 भ्योऽसिद्धौ स्मात्स्मि नौ वास्तः॥पूर्वस्मात्॥पूर्वात्॥पूर्वस्मि॥पूर्वे॥एवं परादीनामिति॥शेषं सर्ववत्॥

म. नौ
१४

सञ्ज्ञोपसर्जनीभूतास्तुनसर्वादयः॥सर्वोनामकश्चिन्नस्मैसर्वायदेहि॥अतिज्ञांतःसर्वमिनिसर्वस्त
स्मैअतिसर्वाय॥तृतीयासमासे॥अत्रसर्वनामतान॥मासपूर्वाय॥तृतीयासमासार्थवाक्येपिन॥मा
सेनपूर्वाय॥द्वन्द्वे॥सर्वनामतान॥वर्णाश्रमेतराणां॥विनाद्याजसि॥वर्णाश्रमेतरे॥वर्णाश्रमेत
रा॥प्रथमचरमतयाह्यार्धकनिपयनेमाश्रु॥एतेजस्युक्तसंज्ञावास्युः॥प्रथमे॥प्रथमा॥तयःप्रत्य
य॥द्वितीये॥द्वितीया॥शेषंरामवत्॥नेमे॥नेमा॥शेषंसर्ववत्॥नीयस्यदित्तुवा॥द्वितीयस्यै॥द्विती
याय॥इत्यादि॥एवंतृतीयः॥निर्जरः॥जरायाजरसन्पतरन्यां॥जरायाजस्वाअजादौविभक्तौ॥यदांगा
धिकारेतस्यतदन्तस्यचग्रहणं॥निर्दिष्टमानस्यादेशाभवंति॥एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाज्जरसव

श्रीः
१४

स्पजरस्॥ यदन्तोमासहृन्निशसन्पूषन्दोषन्पकन्नुदन्नासन्शप्रभृतिषु॥ पाददन्तनासिकामा
 सहृदयनिशाभसृजपूषपकृतसुकृतउदकआस्पृष्टांपदादयआदेशास्युःशसादौवा॥ यन्नुआस
 नशब्दस्यासन्नादेशइतिकाशिकायासुक्तंतत्त्वामादिकमेव॥ पादः॥ पादौ॥ पादाः॥ पादं॥ पादौ॥ पदः
 पदा॥ पद्मा॥ पादान्॥ पादेनेत्यादि॥ विश्वपा॥ दीर्घाज्जसिच॥ दीर्घाज्जसिइच्चिचनपूर्वसवर्णादीर्घः
 वृद्धि॥ विश्वपौ॥ विश्वपा॥ सुउनपुंसकस्य॥ स्वादिपंचनानिसर्वनामस्थानान्त्रानिस्पुरह्नीवस्व॥ स्वादि
 य्सर्वनामस्थाने॥ कप्रत्ययावधिषुस्वादिय्सर्वनामस्थानेषुपूर्वंपदंस्पात्॥ यविभं॥ पकारादिष्व
 जादिषुकप्रत्ययावधिषुस्वादियस्थानेषुपूर्वंनंस्पात्॥ आकडारादेकासन्त्रा॥ इतउर्ध्वकडाराकर्मधा

म. कौ
१५

रयश्चतः प्रागेकस्यैकैव संज्ञाज्ञेया ॥ या परानवकाशाच ॥ तेनज्ञसादावविभसंज्ञैवनपदत्वं ॥ आतो
धातोः ॥ आकारांतोयोधातुस्तदंतस्यभस्पांगस्यलोपः ॥ अलोन्त्यस्यलोपः ॥ विश्वपः ॥ विश्वपा ॥ विश्वपा
भ्यामित्यादि ॥ एवंशखध्यादयः ॥ धातौकिं ॥ हाहान् ॥ आतइतियोगविभागादधातोरपिक्वचित् ॥ त्कः
प्रः ॥ हरिः ॥ हरी ॥ जसिव ॥ ह्रस्वांतस्याङ्गुणः ॥ हरयः ॥ ह्रस्वस्यगुणः ॥ संबुद्धौ ॥ हेहरे ॥ हरिम् ॥ हरी ॥
हरीन् ॥ शेषो घसखि ॥ शेषइतिस्यद्यायम् ॥ ह्रस्वोयाविदुतौतदंतंसखिवर्जं घिसञ्ज्ञस्यात् ॥ आ
ङेनास्त्रियां ॥ घेः परस्याङेनास्यादस्त्रियां ॥ आङिनिदासंज्ञाघावां ॥ हरिणा ॥ हरिभ्यां ॥ घेर्ङिति ॥ घि
संज्ञस्यङितिसुषिगुणः ॥ हरये ॥ हरिभ्यां ॥ उरोक्ते ॥ इंसिङ् सोश्च ॥ एङो इंसिङ् सोरति पूर्व रूपमेका

श्रीः
१५

देशः स्यात् ॥ हरेः २ ॥ हयोः २ ॥ हरीणां ॥ अ च ये ॥ इड्या सुत्तरस्पडे रौतघोरत् ॥ ह्रौ ॥ हरिषु ॥ एव
 विभक्त्यादयः ॥ अनङ् सौ ॥ सख्युरंगस्वानङ्गदेशो संबुद्धौ सौ ॥ अलोत्पात्पूर्व उपधा ॥ अन्त्यादलः पूर्वोवर्ण
 उपधासंज्ञः स्यात् ॥ सर्वनामस्थाने वा संबुद्धौ ॥ नांतस्योपधाया दीर्घो संबुद्धौ सर्वनामस्थाने ॥ अष्टक
 कालप्रत्ययः ॥ एकालप्रत्ययोयः सोष्टकसञ्ज्ञः स्यात् ॥ ह्रस्वाभ्यो दीर्घास्तुतिस्पष्टं ह्रस्वं ॥ ह्रलंतात्प
 रं दीर्घो यौड्या पौतदन्ताच्च परं सुति सीत्येतदष्टकं ह्रल्लुप्यते ॥ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं ॥ प्रत्ययलु
 प्तेऽपि तदाश्रितं कार्यं स्यात् ॥ नलोपप्रातिपदिकान्तस्य ॥ प्रातिपदिकसंज्ञयत्पदंतंतस्य लोपः ॥ सखा
 सख्युरसंबुद्धौ ॥ सख्युरंगत्परं संबुद्धिर्वर्जं सर्वनामस्थानं लिखत् ॥ अवोन्निगति ॥ अजंतांगस्य वृद्धि

म. को
१६

त्रितिगितिच॥सखायौ॥सखायं॥हेसखे॥सखायं॥सखायौ॥सखीन्॥सख्या॥सखे॥ख्यत्वात्परस्य॥वितिशब्दाभ्यां
वितिशब्दाभ्यांकृतयणादेशाभ्यां परस्य ड् सिङ् सोरत्तुः॥सख्युः२॥औत्॥इत्तः परस्य ड् रौत्॥सख्यौ॥स
ख्योः॥शेवंहरिवत्॥पतिः समास एव॥घिसंज्ञः॥पत्या॥पत्ये॥पत्युः२॥पत्यौ॥शेवंहरिवत्॥समासे तु भूप
तये॥कतिशब्देनित्यं बहुवचनान्तः॥बहुगणवत्तु ड् नितिसंख्या॥ड् नितिव॥ड् नित्यं ता संख्या षड् संज्ञा स्यात्
षड्भ्यो लुक्॥जश्श सोः॥प्रत्ययस्य लुक् ऋ लुपः॥लुक् ऋ लुप् शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्तत्सं
ज्ञं स्यात्॥जसिचेतिगुरो प्राप्ते॥न लुमतां गस्य॥लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमंगकार्यं न स्यात्॥कति२
कतिभिः॥कतिभ्यः॥कतीनां॥कतिषु॥अस्मिन्मुस्मत्तव्यसंज्ञकास्त्रिषु सरूपा॥त्रयः॥त्रीन्॥त्रिभिः॥त्रि

श्रीः
१६

भ्यः॥त्रेत्त्रय॥आमि॥त्रयाणाम्॥त्रिषु॥गौरात्वेपिप्रियत्रयाणाम्॥त्वसादीनाम॥एवामकारोविभक्तौ॥
 द्विपर्यंतानामेवेष्टि॥द्वौ॥द्वयां॥द्वयोः॥द्विपर्यंतानांकिं॥भवान्॥भवन्तौ॥पातिलोकमितिपयीःसू॥
 र्यं॥पयौ॥पयः॥हेपयी॥पयीं॥पयीन्॥पय्या॥पयीभ्यां॥पयीभिः॥पय्ये॥पयीभ्यन्॥पय्य॥पयोः॥
 पय्यां॥पयी॥पयीषु॥एवंवातप्रभादयः॥वहुश्रेयस्योयस्यसवहुश्रेयसी॥यूस्त्राख्यौनदी॥ईदृदंतौ
 नित्यस्त्रीलिङ्गौनदीसंतौस्तः॥प्रथमलिङ्गग्रहणं॥पूर्वस्त्राख्यस्योडपसर्जनत्वेपिनदीसंतौक्त्व
 मित्यर्थः॥अन्वार्थनयोदुस्वः॥संबुद्धौ॥हेवहुश्रेयसि॥आणनशा॥नद्यंतात्परेधांदितामाडागमः॥
 आरुष्य॥आरोचिपरेवृद्धिरेकादेशः॥वहुश्रेयस्यै॥वहुश्रेयस्याः॥वहुश्रेयसीनां॥देरात्रयान्तीयाः॥

म. को
१७

नयन्तादावन्तान्नीशयश्च डेरं स्यात् ॥ वदुश्चेयस्यां ॥ शेषं पयीवत् ॥ अतिलक्ष्मी ॥ शेषं वदुश्चेयसीवत्
 प्रधीः ॥ अविश्रुधातुभुवां योरिवदुवडौ ॥ सुप्रत्ययां तस्येव लो वणां तस्य धातोभु इत्येतस्य वांगस्येयपद
 वडौ स्तोत्रादौ प्रत्यये परे ॥ इति प्राप्ते ॥ एरनेकाचो संयोग पूर्वस्य ॥ धात्ववयवसंयोग पूर्वो न भति मइयर्ण
 स्तदंतो यो धातुस्तदंतस्यानेकाचोऽङ्गस्य यणजादौ प्रत्यये ॥ प्रथो ॥ प्रथः ॥ प्रथं ॥ प्रथः ॥ शेषं पयीवत् ॥
 एवं ग्रामणी ॥ डौ तु ग्रामणं ॥ गतिश्च ॥ प्रादयः क्रियायोगे गति संज्ञास्युः ॥ गतिकारकेतर पूर्वपदस्य य
 णेभ्यस्ते ॥ शुद्धिभ्यो ॥ सुधियः ॥ इत्यादि ॥ सुखमिच्छतीति सुखी ॥ सुतीः ॥ सुत्युः ॥ सत्युः ॥ शेषं प्रधीवत् ॥
 शंभु हरिवत् ॥ एवं भान्वादयः ॥ तज्जवत्कोटुः ॥ असंतुष्टौ सर्वनामस्थाने ॥ कोटु इत्यस्य कोटुप्रयोक्तव्य

श्रीः
१७

इत्यर्थः॥ ऋतोऽसर्वनामस्थानयोः॥ गणः॥ इति प्राप्ते॥ ऋडशनस्युत्तरं सोने रुसां च॥ ऋदन्तानामुश
 नसादीनां चानङ्स्यादसंबुद्धौ सौ॥ अपत्तृत्वरवसुनपत्तृनेष्टुत्तृत्वरहोत्तृपोत्तृप्रशास्त्राणां॥ अवा
 दीनामुपधायादीघेऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने॥ क्रोष्टा॥ क्रोष्टारौ॥ क्रोष्टारः॥ क्रोष्टारं॥ क्रोष्टारौ॥ क्रोष्टृन्
 विभाषातृतीयादिष्वि॥ तृतीयादिष्वजादियुक्क्रोष्टृवात्भवत्॥ क्रोष्टा॥ क्रोष्टे॥ ऋतउत्॥ ऋतोऽसि
 ड् सोरतिउदेकादेशोरपरः॥ रात्सस्प॥ रेफात्संयोगांतस्पसंस्पैवलोपोनान्यस्परेफविसर्गः॥ क्रोष्टुः॥
 क्रोष्टोः॥ नुमचिरत्त्वज्ञावेभ्योनुपूर्वविप्रतिबेधेन॥ क्रोष्टुनाम्॥ क्रोष्टरि॥ पक्षेहलादौचशं
 भुवत्॥ क्रूः॥ क्रूविन्त्यादि॥ अतिचमूः॥ शब्देनदीकार्यं विशेषः॥ हेअतिचमू॥ अतिचम्वौ॥ अ

म. को
१८

तिचम्बाः२॥अतिचमूनां॥अतिचम्बा॥खलपूः॥ओःसुपि॥धात्ववयवसंयोगपूर्वोनभवतिउवर्ण
स्तदंतोयोधानुस्तदंतस्यानेकावंगस्पयणस्यादचिसुपि॥खलघौ॥खलघः॥एवंसुत्वादयः॥स्वयंभूः॥
स्वयंभुवौ॥स्वयंभुवः॥वर्षाभूः॥वर्षाभ्वश्च॥अस्ययणस्यादचिसुपि॥वर्षाभ्वावित्नादि॥हन्भूः॥हन्क
रः॥पुनःपूर्वस्पभुवोयणवक्तव्यः॥हन्भौ॥हन्भः॥एवंकरभूः॥हन्भूकारभूश्चदोस्वयंभूवत्॥धाता॥
धातारौ॥धातारः॥हेधातः॥अवर्णतिस्पयणत्वंवाच्यं॥धातृणाम्॥एवंनञादयः॥नञादियरुणयुत्पत्ति
पक्षेनियमाच्यंतेनेहन्॥पिता॥पितरौ॥पितरः॥पितरं॥शेषंधातृवत्॥एवंजामात्रादयः॥ना॥नरौ॥नरः॥
नृव॥अस्पनामिवादीर्घः॥नृणाम्॥नृणाम्॥गोतोणिह॥ओकारादिहितं सर्वनामस्यानशिद्धत्वं॥गोः॥

श्रीः
१८

गावौ॥गावः॥औतोमशसो॥ओतोमशसोरविआकारदेशः॥गां॥गावौ॥गाः॥गवे॥गोः२॥रायो ह
लिअस्पाकारदेशोहलिविभक्तौ॥राः॥रायो॥रायः॥राभ्यामित्यादि॥रौ॥रावौ॥रावः॥रौभ्यां॥मि
त्यादि॥॥इत्यजन्ताबुद्धिभ्नाः॥॥रमा॥औडःआपः॥आवंतादौडःशी॥औडित्यौकारविभक्तेस्तंताः
रमे॥रमाः॥संबुद्धौव॥आपणकारः॥हेरमेश॥हेरमाः॥आडिःचापः॥आडिःऔसिवापणकारः॥रमया॥
रमाभ्यां॥रमाभिः॥याडापः॥आपोडितोयाट्॥वृद्धिः॥रमायै॥रमाभ्यां॥रमाभ्यः॥रमायाः॥रमयोः॥रमा
णां॥रमायां॥रमासु॥एवंदुर्गादयः॥सर्वनाम्नस्याहुस्वश्च॥आवंतात्सर्वनाम्नोडितस्याडापश्चहुस्वः॥स
र्वस्यै॥सर्वस्याश्च॥सर्वासां॥सर्वस्यां॥शेयंरमावत्॥एवंविश्वाद्यत्रावन्ता॥विमाद्यादिकसमासेवहु

म. को
१२

ब्रीहौ॥ सर्वनामतावा॥ उत्तरपूर्वीयै॥ उत्तरपूर्वस्यै॥ अपुरीत्युक्तेर्नेरु॥ अन्नगयै नगर्यै॥ द्वितीयस्येतिवा॥
द्वितीयस्यै॥ द्वितीयायै॥ एवंतृतीया॥ अंवार्येतिरुखः॥ हेअम्ब॥ हेअक्क॥ हेअस्व॥ असंयुक्तायेडलका
स्तदन्तांरुखोन॥ हेअम्बाडे॥ हेअंवाले॥ हेअम्बिके॥ जरा॥ जरसौ॥ जरे॥ इत्यादि॥ पसेहलादौचरमावत्॥
गोपाविश्रयावत्॥ मतिः॥ मती॥ मत्या॥ इतिरुखम्ब॥ इयडु॥ वडुस्थानौस्त्रीशब्दमिन्नौनित्यस्त्रीलिङ्गा
वीडुतौरुखौचइडवर्णौस्त्रियांवानदीसंतौस्तोडिति॥ मत्यै॥ मतये॥ मत्याः॥ मत्येः॥ परत्वात्तत्रौत्॥
इतिप्राप्ते॥ इडुआं॥ नदीसंतकाभ्यांमिडु॥ आंपरस्यडुआं॥ मत्यां॥ मतौ॥ शेषंहरिवत्॥ एवंबुद्धादयः॥
त्रिवनुरोस्त्रियांतिस्मृचतम्॥ स्त्रिलिङ्गयोरेनयोरेतौस्तोविभक्तौ॥ अविरक्तः॥ तिसृचतश्चोर्त्ततो

श्रीः
१२

रादेशोविपरे॥गुणदीर्घोत्तानामपवापः॥तिस्रः॥तिसृभिः॥तिसृभ्यः॥आमिनुद्॥नतिसृचतसृ॥
 एतयोर्नामीदीर्घान॥तिसृणां॥तिसृषु॥द्वे॥द्वान्मा॥द्वयोः॥गौरी॥गौर्प्यौ॥इत्यादि॥एवंनद्यादयः॥
 लक्ष्मीः॥शेखंगौरीवत्॥एवंतरीतंयादयः॥स्त्री॥हेस्त्रि॥स्त्रिया॥अस्मेयङ्स्यादजादौप्रत्यये॥स्त्रियौ॥
 स्त्रियः॥वांशसोः॥अमिश्रश्चिचपरेस्त्रियाइयङ्॥स्त्रियं॥स्त्रिं॥स्त्रियः॥स्त्रीः॥स्त्रिया॥स्त्रियै॥स्त्रियाः॥
 परत्वानुद्॥स्त्रीणां॥स्त्रीषु॥श्रीः॥श्रियौ॥श्रियः॥नेयङ्बङ्स्यावस्त्री॥इयङ्बङ्स्थानौस्त्र्याख्यौ
 यू॥आमिवानदीसंतौस्तौननुस्त्री॥श्रीणां॥श्रियां॥श्रियि॥धेनुर्मतिवत्॥स्त्रियांव॥स्त्रीवाचिकोयु
 शब्दस्तजंतवङ्पलभते॥ऋन्नेभ्योडीप्॥ऋदंतेभ्योनान्तेभ्यश्चस्त्रियांडीप्॥ऋतोडी॥वधूः॥गौरी
 इयङ्बङ्स्थानौस्त्र्याख्यौयू॥आमिवानदीसंतौननुस्त्री॥हृन्प्री॥वामि॥ ३

म. कौ
२०

वत्॥ मूः॥ श्रीवत्॥ स्वयंभूः॥ पुम्बत्॥ नमस्त्वस्त्रादिभ्यः॥ एभ्यो ङीष्ठापौनस्तः॥ स्वसतिस्वश्चतस्व
 चननान्दादुहिता तथा॥ यातामातेतितप्रेतेस्वस्त्रादयउदाहृतः॥ अष्टनिदीर्घः॥ स्वसा॥ स्वसारौ॥ स्व
 सारः॥ मातापितृवत्॥ शसिमातुः॥ द्यौर्गैवत्॥ राः॥ पुम्बत्॥ नौर्लौवत्॥ ॥ इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः॥ ॥
 अतोम्॥ अतोङ्गास्त्रीवात्त्वमोरं॥ ज्ञानं॥ एङ्ङ्स्त्रादितिसंबुद्धिलोपः॥ हेतान॥ नपुंसकावलीवाद्यौङ्ः
 शीस्यात्॥ भसन्नायां यस्येति च॥ इकारे तद्धिते च परे भस्ये वर्णावर्णयोर्लोपः॥ इत्यलोपे प्राप्ते॥ औङ्ः
 श्पां प्रतिषेधो वाच्यः॥ ताने॥ जश्चसोसि॥ स्त्रीवाद्यनुयोः शिष्यात्॥ शिसर्वनामस्थानं॥ नपुंसकस्य ऊ
 लव॥ ऊलन्तस्याजन्तस्य वलीवस्यनुमागमः स्यात्सर्वनामस्थाने॥ मिरवौन्त्यात्परः॥ अत्रांमध्ये योत्त

श्रीः
२०

स्तस्मात्परः स्तस्यैवान्नावयवोमित्यात् ॥ उपधादीर्घः ॥ शानानि ॥ पुनस्तद्वत् ॥ शेषं पुंवत् ॥ एवं धनवनफ
 लादयः ॥ अदुतरादिभ्यो यन्मः ॥ एभ्यः क्लीबेभ्यः स्वमोरदडादेशः ॥ डेः ॥ डिति परेन स्पटे लोपः ॥ कतरत् ॥ क
 तरद् ॥ कतरे कतराणि ॥ हे कतरत् ॥ शेषं पुंवत् ॥ कतमत् ॥ इतरत् ॥ अन्यत् ॥ अन्यतरत् ॥ अन्यतमस्य तु भ
 न्यतममित्येव ॥ एकतरात्प्रतिषेधः ॥ एकतरत् ॥ ह्रस्वो न पुंसके प्रातिपदिकस्य ॥ अजंतस्य प्रातिपदिक
 स्य ह्रस्वः स्थानं पुंसके ॥ श्रीषं ॥ शानवत् ॥ स्वमोर्न पुंसकात् ॥ क्लीवात्स्वमोर्लुक् ॥ वारि ॥ इको विविभक्तौ ॥
 इगंतस्य क्लीवस्य तु म विविभक्तौ ॥ वारिणी ॥ वारीणि ॥ नलुमतेति निषेधस्यानित्यत्वात्पक्षे संबुद्धिनिमि
 त्तो गुणः ॥ हेवारे ॥ हेवारि ॥ घेर्ङि तीगुरोप्राप्ते ॥ वृद्धौ त्वत्त्वज्जावगुरोभ्यो नुं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥ वारिणो

म. कौ
२१

वारिणः॥ वारिणो॥ जुमचिरेतिनुद्॥ वारीणां॥ वारिणि॥ हलादौ हरिवत्॥ तृतीयादिभुनामितपुंस्कंपुं
वज्रालवस्य॥ प्रवृत्तिनिमित्तैकोभाषितपुंस्कमिगन्तं क्लीवंपुंवद्यादावचि॥ अनादये॥ अनादिने॥ इ
त्यादि॥ शेषं वारिवत्॥ यन्निमित्तमुपादायपुंसिशब्दः प्रवर्तते॥ क्लीववृत्तिनदेवस्यादुक्तपुंस्कंतदुच्य
ते॥ पीलुर्वृक्षस्तत्फलं पीलुः पीलुनेन हि पीलवे॥ वृक्षे निमित्तं पीलुत्वं तज्जत्वं तत्फले पुनः॥ २॥ तस्मै
पीलुने॥ अत्र न पुंवत्॥ प्रवृत्तिनिमित्तभेदात्॥ अस्मिदधिसंख्यक्षणा मनःकुदात्तः॥ दादावचि॥ असौ
पोनः॥ अद्भावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिप्रत्ययपरो यो न्नस्याकारस्य लोपः॥ दध्ना॥ दध्वे॥
विभाषादिभ्योः॥ अंगावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिप्रत्ययपरो यो यो न्नस्याकारस्य लोपो वा

श्रीः
२१

डिश्योः परयोः॥दधि॥दधनि॥शेषंवारिवत्॥एवमस्थिसक्यसि॥सुधि॥सुधिनी॥सुधीनि॥हे
 सुधे॥हेसुधि॥सुधिनेत्यादि॥मधु॥मधुनी॥मधूनि॥हेमधो॥हेमधु॥एवमंघ्रादयः॥सुलु॥सुलुनी॥सु
 लूनि॥सुलुनेत्यादि॥धातृ॥धातृणी॥धातृणि॥हेधातृ॥हेधातृ॥एवंतातृकर्त्रादयः॥एवइप्पुत्वादे
 शो॥प्रयु॥प्रयुनि॥प्रयूनि॥प्रयुनेत्यादि॥प्ररि॥प्ररिणी॥प्ररीणि॥एकदेशविकृतमन्यवत्॥प्रराभ्यां॥
 परिरां॥सुनु॥सुनुनी॥सुनूनि॥सुनुनेत्यादि॥ ॥इत्यजंतानसुंसकलिङ्गाः॥ ॥होळः॥रुलिपदां
 नैव॥लिङ्॥लिङ्॥लिहौ॥लिहूः॥लिहं॥लिहौ॥लिहूः॥लिहा॥लिङ्भ्यां॥लिङ्सु॥दादेर्धातोर्घः॥रुलि
 पदान्तेचोपदेशेदादेर्धातोर्ह्रस्वघः॥एकाचोवशोभयर्ह्रस्वन्तस्यध्वोः॥धात्ववयवस्यैकार्ह्रस्वन्तस्य
 यो

म.कौ
२१

वशोभयसेधेपदान्नेव॥ इहव्यपदेशेवज्ञावेनधात्ववयवत्वाद्भवभावः॥ धुक। धुग। धुहौ। धुहः॥ धुहं।
 धुहौ। धुहः॥ धुग्भ्यां॥ धुसु॥ वा। धुहमुहसुहमिहं॥ एवांरुस्पवाघः। रुलिपदान्नेव॥ धुक। धुग। धुह।
 धुइ। धुहौ। धुहः॥ धुग्भ्यां॥ धुइभ्यां॥ धुसु॥ धुइत्सु॥ धुइसु॥ एवंमुहं॥ धात्वादेःयःसः॥ सुइ। सुइ। सु
 क। सुग॥ एवंस्त्रिहः॥ इग्पराः संप्रसारणं॥ यराः स्थानेप्रयुज्यमानोयइकसंप्रसारणसन्त्रः स्यात्॥
 वाहउठ्। भस्ववाहः संप्रसारणमूठ्॥ संप्रसारणाच्च॥ संप्रसारणादविपूर्वरूपमेकादेशः॥ वृद्धि॥
 विष्मोहः॥ विष्मोहेत्यादि॥ चतुरनडुहोरेनुदान्तः॥ सर्वनामस्थाने॥ सावनडुहः॥ नुं॥ आच्छीनयोरि
 तिसूत्रादादित्यधिकादवर्णात्परोयं। नुं॥ अतोविशेषविहितेनापिनुमआन्त्रवाधने॥ अमाचनुम

श्रीः
२१

ब्राध्यते॥ सुलोपः॥ संयोगांतलोपः॥ लुम्बिधिसामर्थ्यादसुखं त्विति दत्तत्वात्॥ संयोगांतलोपस्यासि
 दत्त्वान्नलोपो न॥ अनङ्गान्॥ असंबुद्धौ॥ चतुरनङ्गहोरम्पात्संबुद्धौ॥ हे अनङ्गन्॥ अनङ्गाहौ॥ अनङ्गा
 हः॥ अनङ्गौ॥ अनङ्गः॥ अनङ्गा॥ वसुखं सुखं स्व नङ्गहान्दः॥ सान्नवस्वन्तस्य संसादेश्च दः पदान्ते॥
 अनङ्गां॥ इत्यादि॥ पदान्ते किम्॥ स्वस्त्रं॥ अस्त्रं॥ सहेः साडसः॥ साडूपस्य सहेः सस्पृष्टं न्यादेशः॥
 तुरा॥ तुरावाद्यां॥ इत्यादि॥ दिव ओत्॥ दिविति प्रातिपदिकस्योत्पात्सौ॥ सुद्यौ॥ सुदिवो॥ सुदिवः॥
 दिवउत्॥ पदान्ते॥ सुद्युभ्यां॥ सुद्युभिरित्यादि॥ वत्वारः॥ चतुरः॥ चतुर्भिः॥ चतुर्भ्यः॥ अङ्चतुर्भ्यश्च॥
 एभ्य आमीनुडागमः॥ रषाभ्यां नोणः॥ समानपदे॥ चतुर्णां॥ सुपि॥ रोरेव विसर्जनीयः सुपि॥ चतु

रैः

म.कौ
२३

खु॥ मोनोधातोः॥ पदान्ते॥ प्रशान्॥ प्रशामौ॥ प्रशामः॥ किमकः॥ विभक्तौ॥ कः॥ कौ॥ के॥ कं॥ कौ॥ का
नित्यादि॥ इदमोमः॥ सौ॥ त्वदायत्तापवादः॥ इदोयुंसि॥ इदमइदोऽयसौयुंसि॥ अयं॥ त्वदायत्वे
अतोयुगे॥ अपदांतादतोयुगे पररूपमेकादेशः॥ दत्त॥ इदमोदस्यमः स्याद्विभक्तौ॥ इमौ॥ इमे॥ त्वदा
देः संबोधनं नास्ति त्सुत्सर्गः॥ अनायकः॥ अककारस्येदमइदोऽनापिविभक्तौ॥ आविति प्रत्याहारः॥
अनेन॥ हलिलोपः॥ अककारस्येदमइदोलोपस्यादापि हलादौ॥ नानर्थकेऽलोत्त्रविधिरनभ्यास
विकारे॥ आद्यन्तवदेकस्मिन्॥ एकस्मिन्क्रियमाणं कार्यमादाविवान्नइव स्यात्॥ सुपिचेति दीर्घः॥
आभ्यां॥ नेदमदसोरकोः॥ अककारयोरिदमदसोर्भिसरे सन् स्यात्॥ एभिः॥ अस्मै॥ आभ्यां॥ एभ्यः॥

श्रीः
२३

अस्मात्॥अस्य॥अनयोः॥एषां॥अस्मिन्॥अनयोः॥एषु॥द्वितीयादौस्त्वेन॥इदमेतदोरेनादेशस्याद
 न्वादेशो॥विंशित्कार्यविधातुमुपात्तस्यकार्यान्तरंविधातुंमुनवरूपादानमन्वादेशो॥यस्यानेनव्याक
 रणमधीतमेनंछंदोध्यापयेति॥अनयोःपवित्रंकुलं॥एनयोःप्रभूतंस्वमिति॥एनं॥एनौ॥एनान्॥एनेन॥
 एनयोः॥राजा॥नडिसंबुद्धौ॥नस्पलोपोनडौसंबुद्धौव॥हेराजन्॥अनुत्तरपदेप्रतिषेधः॥ब्रह्मनि
 सुः॥राजनौ॥राजानः॥राजानं॥राजनौ॥राज्ञः॥नलोपःसुप्स्वरसंज्ञातुविधियुक्तति॥सुविधौसंज्ञा
 विधौकृतितुविधौवनलोपोऽसिद्धोनान्यत्रराजाध्वइत्यादौइत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमेत्स्वंवन॥राज्ञ
 भ्यां॥राजभिः॥राजभ्यः॥ — ॥राज्ञि॥राजनि॥यज्वा॥यज्वानौ॥यज्वानः॥नसंयोगाद्धमन्तात्॥वमा

स्वरादेशे ३

म. कौ
२४

नसंयोगादनोकारस्यलोपोन॥ यज्वानं॥ यज्वना॥ यज्वभ्यां॥ यज्वभिः॥ ब्रह्मणं॥ ब्रह्मणा॥ इह न्युधार्य
मणांशौ॥ एवांशावेवोपधायादीर्घानामत्र इति निषेधे प्राप्ते॥ सौ॥ इन्द्रादीनामुपधायादीर्घा॥ संव
हौ॥ सौ॥ वृत्रह॥ हेवृत्रहन॥ एकाजुत्तरपदेषु॥ एकाजुत्तरपदयस्य तस्मिन्समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्प
रस्य प्रातिपदिकान्तनुस्विभक्तिस्त्वस्य न स्पर्शत्वं स्यात्॥ वृत्रहणौ॥ वृत्रहणा॥ होरुन्नेर्त्तिनेषु भिति
णितिप्रसयेनेव परेरुन्नेर्हस्यकुत्वं स्यात्॥ रुन्ने॥ उपसर्गस्थान्निमित्ताद् रुन्नेर्न स्पर्शः प्रहरामात् अतएव
स्य रुन्नेरन्पूर्वस्यैव न स्पर्शो नान्यस्य॥ घघ्नन्ति॥ योगविभागसामर्थ्यादनंतरस्य विधिवर्धभवति येषो
वेति न्यायं बाधित्वा एकाजुत्तरपदेषु तिक्कमतिवेति णोपि निवर्त्यते॥ वृत्रघ्न इत्यादि॥ एवंशांश्चिन्तय

प्रतिश्रीः
२४

शस्त्रिन्॥ अर्यमन्॥ धृष्टन्॥ मघवावकुलं॥ मघवन्शकस्पवात् इत्यन्तादेशः॥ ऋइत्॥ उणिदवांसर्वना
 मस्थानेधातोः॥ अधातो रुगितो नलोपिनो वनेश्चनुस्पात्सर्वनामस्थाने॥ मघवान्॥ इह उपधादीर्घे
 कर्त्तव्ये संयोगान्नलोपस्यासिद्धत्वनभवति॥ वकुलयहरणात्॥ मघवंतौ॥ मघवंतः॥ मघवंतं॥ मघवतः
 मघवद्भ्यां इत्यादि॥ तृचाभावे सुटि एजवत्॥ अयुवमघोना मतद्धिते॥ अन्नन्नानां भानां मेघामतद्धिते
 परे संप्रसारणं स्यात्॥ मघोनां॥ मघवद्भ्यामित्यादि॥ एवं च न्युवत्॥ न संप्रसारणे संप्रसारणं॥ संप्र
 सारणे परतः पूर्वस्पर्शः संप्रसारणं न स्यात्॥ यून्॥ यूना॥ युवद्भ्यां॥ इत्यादि॥ अर्वणस्त्रसावनन्नः॥ न
 आरहितस्पर्धन्निस्पत इत्यन्तादेशो ननु सौ॥ अर्वन्तौ॥ अर्वन्तः॥ अर्वन्तं॥ अर्वन्तः॥ अर्वन्ताः॥ अर्वद्भ्यां॥

म. कौ
२५

पथिमधुसामात् ॥ सौ ॥ इतोः सर्वनामस्थाने ॥ पथ्यादेः ॥ योक्तः पथिमथोस्यस्यन्थादेशः सर्व
नामस्थाने ॥ पन्थाः पन्थानौ ॥ पन्थानः ॥ पन्थानं ॥ भस्पदेर्लोपः ॥ भस्पपथ्यादेष्टेर्लोपः ॥ पथ्यः ॥ पथाः ॥ पथि
भ्यां ॥ पथिभिः ॥ एवं पन्थाः ऋभुसा ॥ स्नान्तायद् ॥ स्नानानां ताव संख्यायद् संज्ञास्युः ॥ पंश्च ॥ पञ्च ॥ पञ्च
भिः ॥ पञ्चभ्यः ॥ तुद् ॥ नोपधाया ॥ नान्तरस्योपधायादीद्येनामि ॥ पञ्चानां ॥ पंचसु ॥ अथनआविभक्तौ
हलादौ वास्पात् ॥ अथभ्यश्च ॥ कृताकारादथनोर्जश्चसौरौश्च ॥ अथभ्यश्चिवक्तव्ये कृतात्वनिर्देशो जश्चसौ
र्विद्यये ॥ आत्वंतापयनि ॥ अथौ ॥ अथौ ॥ अथभिः ॥ अथभ्यः ॥ अथानां ॥ अथसु ॥ आत्वाभावे ॥ अथपंच
वत् ॥ ऋत्विग्दधकस्त्रिगुस्मिगश्चुसुजि कुंवाञ्च ॥ एभ्यः किन् ॥ अंबेः सुप्सुपदेसुजि कुं वो केवलस्योः

अः
२५

कुंवेर्नलोपाभावोपिनिपात्यते॥ कनावितौ हृदतिङ्॥ अत्रधात्वधिकारेतिङ्भिन्नप्रत्ययः कृत्सं
 शः स्यात्। वेरपृक्तस्यलोपः॥ किञ्चत्प्रत्ययस्यकुं॥ किञ्चत्प्रत्ययोयस्मात्तस्यकवर्गेनादेशः पदान्ते॥ ऋत्वि
 क। ऋत्विग्। ऋत्विजौ। ऋत्विजः॥ ऋत्विभ्यां॥ युजेरसमासे॥ सर्वनामस्थाने। नुम् सुलोपः॥ संयोगां
 तस्यलोपः॥ कुत्वेननस्पडः॥ युङ्॥ युञ्जौ॥ युञ्जः॥ युञ्जं। युजः॥ युभ्यामित्यादि॥ असमासेकिं॥ वीः
 कुः॥ चवर्गस्यकवर्गः॥ स्यात्कृलिपदान्तेव॥ सुयुक्। सुयुग्। सुयुजौ। सुयुजः॥ सुयुजं॥ सुयुभ्यां॥ खन्
 खञ्जौ। खञ्जः॥ ब्रश्चश्चसृजसृजयजराजभ्राजकृशांयः॥ कृलिपदान्तेव॥ जत्त्ववर्त्ते॥ राट्। राड्॥ राजौ
 राजः॥ राजं॥ राड्यामित्यादि॥ एवंविभ्राट्॥ देवेट्। विष्वसृट्। परिमृट्। परोब्रजेः यः पदान्ते परावुपपदे

म. कौ
२६

ब्रजेः किम्पादीर्घश्चपदांतविषयेयत्वंवपरित्यज्यसर्ववर्जनीतिपरिब्राह्॥परिब्राजौ॥परिब्राजः॥प
रिब्राजं॥विश्वस्ववसुरादोः॥विश्वशब्दस्पदीर्घाविसौराष्ट्रशब्देवपरे॥विश्वाराह॥विश्वराजौ॥विश्वरा
जः॥विश्वराजं॥विश्वराड्गांइत्यादि॥स्त्रीसंयोगाघोरत्वेव॥पदांतेरुल्लिखपरेयः संयोगस्तदायोः सका
रकारस्योर्लोपः॥भृष्टभृष्ट्॥सस्पृष्टत्वेनशः॥रुलांजस्रुशीतिशस्यजः॥भृञ्जौ॥भृञ्जुः॥भृञ्भ्यांइ
त्यादि॥त्यदाद्यत्वंपररूपत्वं॥तदोः सः सावन्तयोः॥त्यदादीनांतकारदकारयोरन्त्ययोः सस्यात्तौ॥स्व॥
तौ॥त्वे॥सः॥तौ॥ते॥यः॥यौ॥ये॥एवः॥एतौ॥एते॥अन्यादेशेनुएनं॥एनौ॥एनान्॥एनेन॥एनयोः॥ङः
प्रथमयोरं॥युष्मदस्मभ्यांपरयोङ् प्रथमादितीययोश्चासादेशः॥त्वाहौसौ॥अनयोर्मपर्यंतस्य शेषे

श्रीः
२६

लोपः॥अनयोष्टिलोपः॥त्वम् अहम्॥युवावौद्विवचने।द्वयोरुक्तावनयोर्मपर्यन्तस्ययुवावौक्तोविभक्तौ।
 प्रथमायाश्चद्विवचनेमाया॥अद्येतयोरात्वंलोके॥युवां आवां॥यूयवयौजसि॥अनयोमपर्यन्तस्य॥
 सूर्यावयम्॥त्वामावेकवचनेएकस्योक्तावनयोमपर्यन्तस्यविभक्तौ॥द्वितीयायाश्च॥अनयोरात्॥त्वां मां।
 शसोनः॥आभ्यांशसोनःस्यात्॥अमोपवापः॥आदेःपरस्यसंयोगांतस्यलोपः॥युष्मान्।अस्मान्॥यो
 वि॥अनयोर्यादेशोनादेशोऽज्ञादौविभक्तौ॥त्वया मया॥युष्मदस्मदोरनादेशो।अनयोरात्स्यादनादेशो
 हलादौविभक्तौ॥युवाभ्याम्॥आवाभ्याम्॥युष्माभिः॥अस्माभिः॥तुभ्यंमह्यौडसि॥अनयोमपर्यन्त
 स्पटिलोपः॥तुभ्यं।मह्यं॥भ्यसोऽभ्यं भ्यसौऽभ्यं स्यात्।युष्मभ्यं॥अस्मभ्यं॥एकवचनस्यच॥आभ्यांङ्से

म. को
२७

रत्न॥ त्वत् मत् पञ्चम्यां अत् ॥ आभ्यां भ्यस् ॥ युष्मत् अस्मत् तव मौडसिन्न नयोर्मपर्यंतस्य ॥ युष्मद्
स्मझां डसोश् ॥ तव ॥ मम ॥ युवयो ॥ आवयोः ॥ साम आकं ॥ आभ्यां साम आकं ॥ युष्माकम् ॥ अस्माकम्
त्वयि मयि ॥ युवयोः ॥ आवयोः ॥ युष्मासु ॥ अस्मासु ॥ युष्मदस्मदावष्टी चतुर्थी द्वितीयास्य योवाना
बौ ॥ पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः षष्ठादिविशिष्टयोवान्नावौ स्त ॥ बहुवचनस्य वस्त्रसौ ॥ उक्तवि
धयोरनयोः षष्ठादिवहुवचनान्नयोर्वस्त्रसौ स्त तेमयोर्वेकवचनस्य च ॥ उक्तविधयोरनयोः षष्ठी च
तुर्थेकवचनान्नयोस्तेमे एतौ स्तः ॥ त्वामौ द्वितीयायाः ॥ उक्तविधौ द्वितीयेकवचनान्नयोस्त्वाम एतौ स्तः
श्रीशत्त्वावतुमापी हृदत्ताते मेपिशर्मसः ॥ स्वामी ते मेपि सह रिपातु वामपिनौ विमुः ॥ सुखं वान्नौ द

श्रीः
२७

दात्वीशः पतिर्वामतिनौ हरिः सो व्याहो नः शिवं वो नो दद्यात्सेव्यो ब्रह्मः स्व नः एकवाको निघातयुष्म
 दस्मदादेशावक्तव्याः ॥ एकनिडुवाक्यं ॥ तेनेहन ॥ ओदनं पचठतव भविष्यति ॥ एतेवान्नावादय
 आदेशा अनन्वादेशो वा वक्तव्याः अन्वादेशो तु नित्यं स्युः ॥ धाते भक्तो स्तितव भक्तो स्तीति वा तस्मै तेन
 मइत्येवे ॥ नचवाहहैव युक्ते ॥ वादि पंचकयोगेनैते आदेशा स्युः ॥ हरिस्त्वां मां वरक्षतुः कथं त्वां मां वा
 नरस्तेदित्यादि ॥ पश्यार्थे श्रानालोचने अवास्तुवक्षानार्थे धातुभिर्योगेनैते आदेशाः स्युः ॥ चेतसा
 त्वां समीक्षते ॥ आलोचने तु मक्तस्त्वा पश्यति च सुखा ॥ सयूर्वायाः प्रथमाया विभाषा विश्रमान पू
 र्वात्प्रथमान्नादन्वादेशोऽप्यादेशावा स्युः ॥ मक्तस्त्वमप्यहन्तेन हरिस्त्वां वायते सं मां त्वामा इति वा ॥

म. कौ
२८

सामन्त्रितं॥संबोधनेयाप्रथमातदन्तमामन्त्रितसञ्ज्ञस्यात्॥आमन्त्रितंपूर्वमविद्यमानवत्॥वे
वास्मान्याहि॥नामन्त्रितेसमानाधिकरणोसामान्यवचनंविशेष्यंसमानाधिकरणोविशेषणोआ
मन्त्रितेपरेनाविद्यमानवत्॥हरेदयालो नयाहि॥सुपात्।सुपादौ।सुपादः॥पत्।पादुदंतंय
ङ्मंतदवयवस्यपादुदस्यपदादेशः॥सुपदः।सुपाद्गां॥अग्निमत्।अग्निमथौ।अग्निमथः॥अग्नि
मद्गां॥अनिदितांहलउपधायाःकृतिः॥हलंतानामनिदितामंगानामुपधाया नस्यलोपः॥कृति।
नुं संयोगांतस्यलोपः।नस्यकुत्वेनङ्।प्राङ्।प्राञ्चौ।प्राञ्चः॥अचः।लुपन्नकारस्याञ्चतेर्जस्याकार
स्यलोपः॥वौ।लुप्राकारनकारेवतौपरेपूर्वस्याणोदीर्घः।प्राचा।प्राभ्यां॥प्रत्यङ्।प्रत्यञ्चौ।प्रतीचः

श्रीः
२८

प्रत्यग्भां॥उदङ्॥उदञ्चौ॥उदईत्॥उच्छ्वात्परस्पलुघ्ननकारंस्यांचनेर्भस्वाकारस्यलोपः॥उदीचः॥
 उदीचा॥उदग्भां॥समःसमिःवप्रत्ययातेचतौपरे॥सम्पङ्॥सम्पञ्चौ॥समीचः॥सम्पग्भां॥सहस्य
 सञ्चि॥तथा॥सध्वङ्॥तिरसस्तिपलोपे॥अलुप्ताकारेचतौवप्रत्ययातेपरेतिरसस्तिर्यादेशे॥तिर्यङ्॥
 तिर्यञ्चौ॥तिरश्चः॥तिरश्चा॥तिर्यग्भां॥नाञ्चैःपूजायां॥पूजार्थस्याञ्चतेरूपधायानस्यलोपोन॥प्राङ्॥
 प्राञ्चौ॥प्राञ्चः॥नलोपानावादलोपोन॥प्राञ्चः॥प्राञ्चा॥प्राङ्ग्भां॥प्राङ्गु॥एवंपूजार्थेप्रत्यः
 झादयः॥कुङ्॥कुञ्चौ॥कुञ्चः॥कुङ्गां॥पयोमुक्॥पयोमुचौ॥पयोमुचः॥पयोमुग्भां॥महपूजा
 यां॥वर्त्तमानेपृथक्महद्गुजगच्छत्वञ्च॥एतेनिपात्यंतेहातृवञ्चौघांकार्यस्यात॥उगित्वान्नुं

म. कौ
२५

सान्नमरुतः संयोगस्य सान्नसंयोगस्य मरुतश्च योनकारस्तस्योपधायादिर्घोऽसंबुद्धौ सर्वना
मस्थाने ॥ महान् महान्तौ महान्तः ॥ हेमरुन् महतः ॥ अत्वसंतस्पचाधातो ॥ अत्वं तस्योपधाया
दीर्घो धातुभिन्नाऽसंतस्पचाऽसंबुद्धौ सौ ॥ धीमान् धीमन्तौ ॥ धीमंतः ॥ हे धीमन् ॥ शसादौ मरुद्वत्
भातेर्डवत् ॥ डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपः ॥ भवान् भवन्तौ ॥ शत्रन्तस्पत् ॥ भवन् उभे अ
भ्यस्तं बाधदित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंतस्तः ॥ नान्यस्ताच्छतुः ॥ अभ्यस्ताया
रस्पशतुनुमन्त्यात् ॥ जसत् जसतौ जसतः ॥ एवं जायत् ॥ दरिद्रत् ॥ शासत् ॥ त्वकाशत् ॥ दीधी
ङ् दीधी देवनयो ॥ वेवीङ् वेति नानुल्ये ॥ एतौ छांदसौ दीध्यत् ॥ विद्यात् ॥ जप्तिजागृदरिद्राशा

श्रीः
२५

सदीवीङ् वेवीङ् वकास्तथा ॥ अभ्यस्तसंज्ञा विजेयाधातवो मुनिना धिता ॥ गुप् ॥ गुपौ ॥ गुफः ॥ गु
 वम्भां ॥ तदादिषु दृशौ ॥ नालोचनकम्ब ॥ तदादिषूपपदेषु अज्ञानार्थाद्दशोर्धातोः कत्स्पाच्चात्किन् ॥
 आसर्वनाम्नः दृग्दशवतुषु ॥ तादृक् ॥ तादृशौ ॥ तादृशः ॥ तादृग्भां ॥ वश्चेति वा जश्चत्वे ॥ विद् ॥ विड् ॥ वि
 शौ ॥ विशः ॥ विड्भां ॥ नशीर्वा ॥ नशोः कवर्गेऽन्तादेशो वादान्ते ॥ नकान् ॥ नशौ ॥ नशः ॥ नग्भां ॥ नड्भां ॥
 स्पृशो नुदके किन् ॥ अनुदके सुषुपदे स्पृशे किन् ॥ घृतस्पृक् ॥ घृतस्पृग् ॥ घृतस्पृशौ ॥ घृतस्पृशः ॥ दध
 क ॥ दधयौ ॥ दधयः ॥ दग्भां ॥ रत्नमुद् ॥ रत्नमुड् ॥ रत्नमुखौ ॥ रत्नमुखः ॥ रत्नमुड्भां ॥ यद् ॥ यड् ॥ यद्भिः ॥
 यद्भिः ॥ यक्षाम् ॥ यड्सु ॥ यतु प्राचा यङ्गामित्युदाहृतं तत्प्रामादिकमेव प्रत्ययेनित्यवचनात् ॥ वो

म. कौ
३०

रूपधायादीर्घइकः रेफवान्नस्यधातोरूपधायाइकोदीर्घः पदान्ते पिपठी। पिपठिषोपिपठिषः॥
 पिपठीभ्यां॥ नुस्विसर्जनीयश्चर्ववायेपि॥ एतैः प्रत्येकं व्यबधानेपिइणकुभ्यां परस्यसस्यमूर्धन्या
 देशः। युत्वेनपूर्वस्यः॥ पिपठीषु॥ वाशरि। पिपठीषु॥ चिकी। चिकीषो। चिकीर्षः॥ चिकीर्षु॥ विद्वान्
 विद्वंसौ॥ वसोः संप्रसारणं॥ वस्त्वन्नस्यभस्यसंप्रसारणं॥ विदुषः। विदुषा॥ वसुस्त्वितिदत्वं॥
 विद्वद्भ्यां॥ पुंसोऽमुद्॥ सर्वनामस्थाने॥ पुमान्। पुसांसौ। पुमांसः॥ हेपुमन्॥ पुंसः। पुंसा। पुंभ्यां॥
 पुंसु॥ ऋदुशतेत्यनङ् उशना उशनसौ। अस्यसंबुद्धौवा। नङ् नलोपश्चवावाच्यः॥ हेउशन॥ हेउश
 नन्ः॥ उशनोभ्यां। अनेहा। अनेहसौ। अनेहस॥ हेअनेहः। वेधा। वेधसौ। वेधसः॥ वेधोभ्यां॥ अदस

श्रीः
३०

औसुलोपश्चसौपरे॥तदोरितिसः।असौ॥औत्वप्रतिबोधसाकक्षस्ववावक्तव्यःसादुत्वं॥असुकौ॥
 असुकः॥संयोगशिष्यानांसहवाप्रवृत्तिसहनिवृत्तिः॥त्वदाद्यत्वंपररूपत्वं॥वृद्धि॥अदसोःसेर्दादु
 दोमः।अदसोःसान्नस्पदात्परस्वदुदुतौस्तोदस्पमश्च॥आन्तरतस्याहस्पउदीर्घस्पदुः॥अमू॥जश
 शी॥गुसाः॥एतर्द्दकवचने॥अदसोसांतस्पदात्परस्वेतर्द्दस्पमोवहूर्योक्तौ॥अमीःपूर्वजासिद्ध
 मिति विभक्तिकार्यंप्राक्यश्चादुत्वमत्वे॥अमुम्॥अमून्॥सुत्वेकृते॥घिसंज्ञायांनाभावः।नमुनेना
 भावेकर्तृवेकृतेवमुभावोनासिद्धः॥अमुना॥अमून्मा॥अमीभिः॥अमुयै॥अमून्मा॥अमीभ्यः॥अ
 मुष्यात्॥अमुष्य॥अमुयै॥॥अमीषां॥अमुयिन्॥अमीषु॥ ॥इतिहलन्ताःपुष्टिः॥ ॥

म. को
३१

न होधः॥ इति पदान्ते च॥ न हि वृत्तिव्यधिरुचिसहितनिष्कौ॥ किवन्ते खेनेषु पूर्वस्य दीर्घः॥ उपा
 नत्॥ उपानहौ॥ उपानहः॥ उपानद्ग्रां॥ उपानत्सु॥ किन्नत्तत्वात्कुत्वेन रुस्यघः॥ उस्मिक॥ उस्मिहौ॥
 उस्मिहः॥ उस्मिग्भां॥ ष्यौ॥ दिवौ॥ दिवः॥ घुग्भां॥ गी॥ गिरौ॥ गिरः॥ गीसु॥ एवं॥ पू॥ पुरौ॥ पुरः॥ चतस्र॥ चतसृभिः॥
 चतसृभ्यः॥ चतसृणां॥ चतसृसु॥ का॥ के॥ काः॥ सर्वावत्॥ य॥ सौ॥ इदमोदस्य॥ इयं॥ त्वदाद्यत्वे॥ राप्दस्ये
 निमः॥ इमे॥ इमा॥ अनया॥ हलिलोपः॥ आभ्यां॥ आभिः॥ अस्मै॥ अनयोः॥ आसां॥ अस्यां॥ आसु॥ स्वक॥ स्वजौ॥
 स्वजः॥ स्वग्भां॥ त्वदाद्यत्वे राप्॥ स्या॥ से॥ त्या॥ एवं॥ तद्॥ यद्॥ एतद्॥ वाक॥ वाचौ॥ वाचः॥ वाग्भां॥ अपश्यौ
 नित्यं वक्तुं नित्यं वक्तुं वचनान्तः॥ अप्तृत्तिनिदीर्घः॥ आयः॥ अप॥ अपोभिः॥ अपस्तकारोभादौ प्रत्यये॥ अ

श्रीः
३१

द्विः॥ अद्भ्यः॥ अपां॥ असु॥ दिक॥ दिग्॥ दिशौ॥ दिशः॥ दिग्भ्यां॥ त्वदादिष्विति दशोक्तिविधानादन्यत्रा
 पिकृत्वम्॥ दक् दशौ॥ दशः॥ दग्भ्यां॥ त्विङ्॥ त्विद्॥ त्वियौ॥ त्वियः॥ त्विङ्मां॥ सजुयोरितिरुत्वं॥ सजू॥ सजु
 यौ॥ सजुयः॥ सजूभ्यां॥ आशीः॥ आशियौ॥ आशियः॥ आशिर्भ्यां॥ असौ॥ उत्त्वमत्वे॥ अमू॥ अमू॥ अम्हं॥
 अमूः॥ अमूया॥ अमूभ्यां॥ अमूभिः॥ अमूभ्यै॥ अमूभ्यः॥ अमूभ्याम्॥ अमूयोः॥ अमूयां॥ अमूभ्यां॥ अ
 मूयु॥ ॥ इति हलन्तास्त्रीलिङ्गाः॥ ॥ स्वमौर्लुक॥ दत्वम्॥ स्वनङुत्॥ स्वनङुद्॥ स्वनङुही॥ चतुरनङु
 होरित्वां॥ स्वनङां हि॥ पुनस्तद्वत्॥ शेषं पुंवत्॥ वा॥ वारि॥ वार॥ वार्षां॥ वार्षिः॥ चत्वारि॥ किं॥ के॥ कानि॥
 इद्॥ इमे॥ इमानि॥ अन्यादेशेन पुंसके एनद्वक्तव्यः॥ एनत्॥ एने॥ एनानि॥ एनेन॥ एनयोः॥ व्योम॥ व्योम

म. कौ.
३२

नी। योप्री॥ योमानी॥ ब्रह्म संवृद्धौ न पुंसकानां न लोपो वा वाच्यः॥ हे ब्रह्म। ब्रह्माणि। ब्रह्मणे॥ रोमुपि। अरु
विभाषाडि। शपोः॥ अह्री। अहनी। अहानि॥ अरुन्। अरुनित्पस्यरुः पदांते। अरुभ्यां॥ दष्टि। दष्टिनि॥ द
ष्टिनी॥ सुपथि। दिलोपः। सुपथि। सुपथ्यानि। उर्क। उर्ज्जी। उर्ज्जि॥ नरजानां संयोगः॥ तत्। ते। त्वानि॥ तत्।
त्वे। त्वानि॥ तत्। ते। तानि॥ यत्। ये। यानि॥ सत्। स्ते। एतानि॥ गवाक्। गवाग्। गोवि। गवाश्चि॥ पुनस्तद्व
त्। गोवा। गवाभ्यां। शकत्। शकती। शकन्ति॥ शकृभ्यां॥ ददत्। ददती॥ वानपुंसकस्य॥ अम्यस्तात्परो
शतातदंतस्पृक्कीवस्पृक्तुं स्यात्सर्वनामस्थानि॥ ददंति॥ ददति॥ तुदत्। आछीनद्योनुं॥ अवर्णांता
त्परोयः शतुरवयवस्तदन्तस्पृक्तुं स्वाश्रीनयो। तुदन्ती। तुदती। तुदंति॥ भात्। भानी। भाती। भांति। प

घीः
३२

चत्॥ शम्भुनोर्नित्यं॥ शम्भुनोरात्यरोयः शतुरवशवस्तदन्तस्पजुंशिनयोः॥ पवन्ती॥ पवति॥ दीवत्॥
 दीवन्ती॥ धनु॥ धनुषी॥ सांतेति दीर्घः॥ नृत्तिसर्जनीयेति धनुं धि॥ धनुया॥ धनुभ्यां॥ एवम् च सुहविरा
 दयः॥ पयः॥ पयसी॥ पयांसि॥ पयसा॥ पयोभ्यां॥ सुपुं॥ सुपुसी॥ सुपुमांसि॥ अदः विभक्तिकार्यं उत्त
 मत्वे॥ अमू॥ अमूनि॥ शेषं पुंवत्॥ ॥ इति हलन्तानुसकलिङ्गाः॥ ॥ स्वरादिनिपातजव्ययं॥ स्वरः
 अन्तरः प्रातरः पुनरः सनुतरः उच्चैस् नीचैस् शनैस् क्रोधकः क्रतेः युगपत् आरात् पृथक् सप्तः श्वसः
 दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक ईयत् जोषात् ह्रीम् बहिस अवस समया निकषा स्वयं वृथा नक्तं
 नञ् हेतौ इच्छा अद्या सानि वत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सना सनत् सनात् उपधा तिरस् अन्तरा

म. कौ
३३

अन्तरेण ज्योक् कं सं सहसा विना नाना स्वस्ति स्वधा अलम् वषट् औषट् वौषट् अन्यत् अस्ति
 उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाङ्कं प्र
 वाहिका आपहलं आवीक्षणं साकं आर्द्धं नमस् हिरुक धिक् अथ भूयस् अं आ प्रतां प्रशान्
 प्रतान् मा माङ् ॥ आहूतिगणोयं ॥ द वा ह् अह् एव एवं नूनं शम्बत् युगपत् भूयस् कुं पत्
 कुपित कुवित नेत् वेत् वसा यण कश्चित् नह नत्र हन्त माकि मार्की नकि मार्कि आकिम्
 माङ् नन्न यावत् तावत् तै द्वै नैरै औषट् वौषट् स्वाहा स्वधा अलं वषट् नुं नथाहि ख
 लु किल अथ मुष् स्म आदह् उपसर्गजविस्वरप्रतिरूपकाश्च अवदन्तं अहंयु अस्ति स्त्री

श्रीः
३३

ए. गौ. अ. आ. इ. ई. उ. ऊ. ए. ऐ. ओ. औ. य. यु. श्रु. कं. यथा. कथा. च. प्राङ्. प्याद्. अग. है. हे. भो. अये. य.
 विष्णु. एकपदे. पुत्र. आत्. वादिर. प्याकृति. गणः॥ तद्विद्या. सर्वविभक्ति॥ यस्मात्सर्वाविभक्ति. नो. य
 घते. सत. द्वितां. तौ. व्ययं. स्यात्॥ परिगणनं. कर्त्तव्यं॥ तसिला. दयः. प्राक्का. शयः॥ शस. प्रभृतयः. प्राक्त्तमा. सां
 तेभ्य॥ अं. आं. कृत्वो. र्था. तसि. वसि. नाना. आविति॥ एतदंतमप्यवयं॥ अत इत्यादि. कृत्वे. जन्तः॥ कृशो. मांत
 एजंत. अतदंतमवयं॥ स्वारं. स्मरं. जीवसे. पिवधौ. क्ता. नो. सुन्क. सुन. एतदंतमप्यवयं. स्यात्. कृत्वा. उदे. तो
 विसृपः॥ अवययी. भावश्च. अधि. हरि. अवयया. दा. सुप. यः॥ अवयया. द्वि. हित. स्या. यः. सुप. अलु. क. तत्र. शाला
 यां. अथ. विहित. विशेष. णान्ते. ह. असु. चै. सौ. अवयय. संज्ञा. यां. यय. पित. दंत. विधिर. स्ति. त. णा. पि. न. गौ. णो.

म.कौ
३४

आपग्रहणं वर्यं ॥ अवयवस्यालिङ्गत्वात् तथावश्रुतिः ॥ सदृशं त्रिभुलिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ॥ वच
नेषु च सर्वेषु यन्त्रेति तदवयवम् ॥ १ ॥ दक्षिमागुरिरहोपमवाप्यो रूपसर्गयोः ॥ आपश्चैव हलन्तानां यथा
वाचानि शादिशाः ॥ २ ॥ दगाह ॥ अवगाह ॥ पिधानं ॥ अपिधानं ॥ इत्यवयवानि ॥ शुभम् ॥

श्रीः
३४

म. को

९

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ नत्वावरदराजं श्रीगुरुभट्टोजिदीक्षितान् ॥ करोति पाणिनीयानां मध्यसिद्धान्तौ
 मुदीम् ॥ ॥ अइउण् ऋलृक् एओङ् ऐऔच् हयवरटालण् । अमड् णानम् । ऋभञ् घढधष । ज
 वगडदश । खफछठथ चटतव । कपय् शयसर । हल ॥ ॥ इति सूत्राण्यणदिसंत्तार्यानि ॥ हकारादि
 व्यकारउच्चारणार्थः ॥ लण् मध्येत्वित्संतकः ॥ हकारो द्विरुपात्तो यमटिशल्पपिवाच्छ्रुता ॥ अर्हणाधुस
 दिन्पत्रद्वयंसिद्धं भविष्यति ॥ हलन्तम् ॥ उपदेशेन्तं हलित्त्वं उपदेश आद्योच्चारणम् ॥ सूत्रे च द्रष्टव्यं
 दं सूत्रान्तरादनुवर्त्तनीयं सर्वत्र ॥ अदर्शनं लोपः ॥ प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् ॥ तस्य लोपः ॥ तस्येतो लो
 पः स्यात् ॥ णादयो णाद्यर्थः ॥ आदिरन्त्येन सहेता ॥ अन्त्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्वचसंज्ञं स्यात् ॥

श्रीः

९

This PDF you are browsing is in a series of several scanned documents containing the personal collection of Jagannath Bhattarai ji from Kathmandu, Nepal.

CV:

Jagannath Bhattarai

Date of Birth: 31 December 1960

Place of Birth: Kathmandu, Nepal

Address: Nagarjun (Ramkot), Kathmandu

Educational Qualifications

Bachelor of Science (B.Sc.) – Major in Biology

Master's Degree – Sociology & Anthropology

Shastri (Ongoing) – Balmiki Vidyapeeth

Professional Experience

Government School Teacher (Madhyamik Pratham Shreni)

Taught at Secondary Level (Madhyamik)

Taught at Higher Secondary Level (Uchcha Madhyamik)

Served as Head Teacher

Led academic and administrative development

Strengthened institutional performance and student outcomes

Areas of Interest

Sanskrit Vyakaran

Spiritual & Philosophical Studies

Educational Leadership

Digitization by eGangotri Trust

Funding by MIDF, New Delhi